

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2009

Radka Václavková

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY**

Historický vývoj psacího písma

Jméno studenta: **Radka Václavková**

Studijní program: **M7503 Učitelství pro základní školy**

Studijní obor: **Učitelství pro 1. stupeň základních škol**

Vedoucí práce: **Mgr. Ivana Šimková**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Historický vývoj psacího písma vypracovala samostatně a použila jen pramenů, které cituji a uvádím v přiložené bibliografii.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 24. 4. 2009

.....

podpis

Anotace

Diplomová práce na téma Historický vývoj psacího písma je rozdělena na teoretickou a praktickou část s přílohami. V teoretické části podává ucelený přehled o vývoji písma od počátků latinky po současnost v Čechách i ve světě. Je zkoumáno i to, co latince bezprostředně předcházelo. V práci jsou analyzovány historické metody psaní a také vědecké základy písma. Práce charakterizuje současné pojetí vyučování psacího písma, zabývá se i návrhem nového školního psacího písma. Praktická část je doložena přílohovým materiálem. Najdeme zde ukázky současného i nového školního psacího písma.

Annotation

The diploma thesis is called The Historical Development of Handwriting and it is divided into the theoretical and practical part with the attachments. The theoretical part discusses an overview of handwriting from the early origins of Latin until now in The Czech Republic and also in the world. The theoretical part also explores the contiguous pre-Latin stage. Furthermore the various types of historical writing and scientific principles of characters are analyzed. The diploma thesis distinguishes current school conception of learning the handwriting itself and mentions the project of new school handwriting. The practical part is supported by attachments where both of the above mentioned handwriting could be found.

Poděkování

Děkuji Mgr. Ivaně Šimkové za pomoc a cenné rady, které mi poskytla při zpracování diplomové práce. Rovněž bych chtěla poděkovat Radaně Lencové, Ph.D. za poskytnutí cenných informací.

I. TEORETICKÁ ČÁST

Obsah

ÚVOD	8
1. VÝVOJ PÍSMO	9
2. VÝVOJ LATINSKÉHO PÍSMO	13
2.1. Starověké období (do 8. stol. po Kr.)	13
2.2. Raně středověké období (od 9. do 12. století)	14
2.3. Vrcholně středověké období (gotické 13. – 14. století)	15
2.4. Novověké období (od 15. století)	17
3. VÝVOJ LATINSKÉHO PÍSMO OD DOBY VYNÁLEZU KNIHTISKU	20
3.1. Renesanční latinková písma	21
3.2. Latinka v období baroka	24
3.3. Antikva klasicistického typu	25
3.3.1. Akcidenční písmo	25
3.4. Vývoj písma v českých zemích	28
4. PSACÍ LATINKA A JEJÍ STRUČNÝ VÝVOJ	31
4.1. Tvary písma a jejich zjednodušování	31
4.2. Vznik unciály a polounciály	32
4.3. Od karolinské minuskule po současnost	33
4.4. Normalizace písma	37
5. HISTORICKÝ PŘEHLED METOD PSANÍ	40
6. VĚDECKÉ ZÁKLADY A ZNAKY PÍSMO	45
6.1. Tvarové prvky písmen a číslic	45
6.2. Tvarové skupiny písmen a číslic	49
6.3. Znak písma	51
6.3.1. Kvalitativní znak písma	51
6.3.2. Kvantitativní znak písma	57
7. SOUČASNÁ VÝUKA PSANÍ	58
7.1. Příprava na výuku psaní	58
7.2. Klasická metoda počátečního psaní	61
7.3. Alternativní metoda počátečního psaní	63

8. COMENIA SCRIPT	72
8.1. Proč nové psací písmo?	72
8.2. Abeceda	74
8.3. Správné psací návyky	77
8.4. Nácvik abecedy	79
8.5. Svoboda projevu	80
ZÁVĚR	81
LITERATURA	82

II. PRAKTICKÁ ČÁST S PŘÍLOHAMI

SEZNAM PŘÍLOH

ÚVOD

Téma mé diplomové práce Historický vývoj psacího písma jsem si zvolila proto, že v současné době je na základních školách často diskutovanou problematikou výuka psaní v prvním ročníku. Myslím si, že je to spjato s historickým vývojem písma. Z tohoto důvodu se ve své práci pokouším přehledně analyzovat jednotlivé etapy rozvoje písma od počátků latinky po současnost. Dále se v práci zabývám současným pojetím vyučování psacího písma dnes a s tímto souvisejícím návrhem písma Comenia Script. Cílem mojí práce tedy je podat ucelený přehled o vývoji písma a současném vyučování psaní dnes.

Na našich školách je v současné době nejvíce používána tradiční metodika výcviku psaní, zároveň se však užívá i nová alternativní metoda. Tyto metody v práci charakterizuji tak, aby byly srozumitelné i pro laickou veřejnost. Aby si každý mohl utvořit vlastní názor na to, která metoda je vhodnější.

Písmo Comenia Script je výsledek výzkumného projektu, který sondařoval situaci, stav a úroveň rukopisného písma u nás. Vzniku písma Comenia Script předcházely důležité přípravné fáze – odhalování nedostatků současného psacího vzoru a shromažďování studijních materiálů. Následovalo navrhování abecedy, vytvoření didaktických pomůcek k abecedě, návrh psací metody, která souvisí s touto abecedou a směřování a uplatnění nové psací latinky.

Závěrečná část práce má praktický charakter. Její součástí je Tabule psacího písma, která respektuje základní znaky písma i psaní podle navrhované alternativní metody. V přílohách jsou dále zařazeny ukázky kresebných cviků a psacích prvků, které předcházejí samotnému psaní. Dalšími přílohami jsou jednotlivé fáze nácviku psaní a ukázky pracovních listů Comenia script.

1. VÝVOJ PÍSMO

Ještě před tím, než se vyvinulo skutečné písmo, se lidé snažili své informace a zprávy různě přenášet a uchovávat. Ještě donedávna staří Číňané, Mexičané, Peršané, ale i Indiáni v Peru používali uzlové značky, tj. „**písmo**“ **uzlové**. Podle uzlů, které byly od sebe různě vzdáleny a byly vázány na různobarevných řemínkách, si předávali různé zprávy. Význam měla jak vazba uzlů, tak i jejich vzájemná vzdálenost. Uzlové písmo **kipu** se používalo i ve Střední a Jižní Americe. V říši Inků měla některá kipu funkci kalendáře. Každí kipu se skládá z hlavní šňůry, od níž visí vedlejší a k nim jsou připojeny šňůry podřadné. Na nich jsou různě vázané uzly od jednoduchých po mnohonásobné. Šňůry se ještě rozlišovaly barvou. (Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Lidé také vypalovali do kůže zvířat **vlastnické značky**, které umožňovaly rozpoznat zatoulaný dobytek a prokazovaly pastevcům dobrou službu, když bylo třeba přepočítávat svěřené stádo nebo staženou kůži uhynulých zvířat. (Kéki: 1984).

K evidenci vypůjčených věcí dále sloužily **vrubové značky** – vroubky sloužily jako kalendář.

Svá sdělení se člověk snažil vyjádřit také podle kresby, obrázku, a tak vzniklo **obrázkové písmo**, kterému i jiné národy rozuměly. Psalo se na hliněné destičky, do stromové kůry, ale i na kamenné desky, kam mohly být zprávy zakresleny či vytesány. V Mezopotámii lidé užívali obrázkové znaky písma, tzv. **ideografy**. Obrázky znázorňovaly slovo nebo celou větu, byly srozumitelné všem. Původně vzniklo egyptské obrázkové písmo, tzv. **hieroglyfické**. Postupem se času se obrázky začaly měnit ve slabiky a později v písmena, která se zjednodušovala a vznikaly znaky. Hieroglyf znamená posvátné písmo, kresby lidí, ptáků, rostlin, zvířat. Hieroglyfy se četly zprava doleva, ale je možné je číst i shora dolů nebo naopak. Psalo se na nilskou rostlinu – papyrus (Egyptané tuto rostlinu štípali na tenké lístky a ty slepovali do plochy. Jednotlivé kusy poté lepili k sobě do 100 metrů dlouhých pásů, které byly navinuty na hůlky a při čtení se přečtené navíjelo z jedné hůlky na druhou).

V Mezopotámii vzniklo tzv. **klínové písmo**, které se psalo rákosovým písmátkem do tvaru trojúhelníku. Vznikaly tak drobné vrypy klínového tvaru. Původně se psalo shora dolů ve sloupcích, které se psaly i četly zprava doleva. Později se psalo zleva doprava. Popsané destičky se sušily na slunci a některé se i vypalovaly. (Čapka, Santlerová: 1994)

V Číně se používalo obrázkové písmo, pomalu se přecházelo k piktogramům (grafický znak znázorňující pojem nebo obrazové sdělení). Z velké části se dodnes dochovalo. Znaky jsou malovány štětcem a tuží a každý znak musí být vepsán do čtverce. Jeden obrázek má několik významů. Čínština vzdělavců se čte zleva doprava a poesie se čte shora dolů a zprava doleva. Základní znalost je 1 500 znaků, existuje však 60 000 znaků. (Sedláček: 1972)

Stále složitější vývoj společnosti vedl k **hláskovému písmu**, kdy se dospělo k systému znaků, z nichž každý představoval jednu hlásku. Obyvatelstvo žijící v oblasti Středomořího moře přejímalo znalost písma od východních a jižních sousedů. *Féniciáné* – národ obchodníků a mořeplavců, usazený v oblasti dnešního Libanonu a Kréty, dovršil objev Egyptanů, kteří již před tím vytvořili 24 abecedních souhláskových znaků (při zachování však stovek znaků vícesouhláskových a pojmových). Další krok k vytvoření abecední soustavy učinili Semité, pracující v Egyptě a na Sinaji, kteří snad vytvořili na rozhraní 18. – 19. stol. př. Kr. na základě egyptského hieroglyfického písma abecední soustavu ze 26 souhláskových znaků; tato abeceda se nazývá „sinajské písmo“, a to podle místa, kde se takto psané nápisy nalézají. Podobně i na severu, v Ugaritu, v syrsko – libanonském prostoru, bylo na téže základě vytvořeno abecední písmo (ugaritské), skládající se z 29 písmen, přizpůsobené pro psaní klínovými znaky na hlíně. Jedno je však zcela jisté; byli to právě Féniciáné, kteří poprvé začali používat čistě abecedního systému písma. (Čapka, Santlerová: 1994: 12)

Fénickou abecedu (všech 22 znaků) převzali asi tisíc let př. Kr. a dále zdokonalili Řekové, přičemž zavedli písemné znaky nejen pro souhlásky, ale i pro samohlásky. Řecká abeceda měla již 26 písmen. Časem zanikla dvě písmena (digamma a koppa) a řecká abeceda se stabilizovala v počtu 24 písmen. Řekové opustili také původní fénické psaní zprava doleva (existuje u semitských národů dodnes) a nahradili je psáním zleva doprava. Z archaické řecké abecedy vznikl asi v 5. stol. př. Kr.

- a) typ východořecký (iónský)
- b) typ západořecký (dórský).

Z typu východořeckého se pak vyvinula *řecká abeceda* a také azbuka, z typu západořeckého *abeceda římská (latinská)*. Podle řecké minuskule (malé abecedy) vytvořil Konstantin (Cyril) tzv. *hlaholici*, kterou spolu se svým bratrem Metodějem přinesli r. 863 na Velkou Moravu. Hlaholicí – a o něco mladší *cyrilicí*, jež vznikla z *řecké majuskule (velké abecedy)* – jsou psány nejstarší písemné památky slovanských

národů. Z nich některé jsou českého původu (Kyjevské listy z 10. stol. a Pražské zlomky hlaholské z 11. stol.), jak napovídají jazykové prvky české, tzv. bohemismy. Hlaholice a cyrilice se u nás užívalo až do konce 11. století.

Na základech položených Cyrilem vytvářely své písmo ostatní slovanské národy. Z hlaholské abecedy vznikla hlaholice bulharská, dávající přednost okrouhlým tvarům písmen. Cyrillské písmo zdomácnělo nejen v Bulharsku, ale i v Srbsku a v Rusku; reformou Petra Velikého (1710) byla písmena azbuky zjednodušena a přiblížena k latině (graždanka).

Vedle písemnictví staroslověnského (psaného hlaholicí a cyrilicí) se už v 10. století rozvíjí u nás *písemnictví latinské*. Kromě Čechů a Slováků přijali latinku jako své písmo také ostatní západní Slované – Poláci a Lužičtí Srbové; latinku užívají i Slovinci a Chorvati. (Čapka, Santlerová: 1984)

Latinské písmo

Od Řeků převzali písmo Etruskové. Byl to nejstarší národ, který osídlil v 1. tisíciletí př. Kr. Itálii. Rozkvět jejich civilizace byl hlavně v 7. – 5. století př. Kr. Etruskové budovali opevněná města a zanechali řadu krásných maleb a soch. Jejich písmo se velmi podobalo řeckému písmu. Etruští králové vládli až do 4. století př. Kr. Pak ovládli jejich území kmeny obývající oblast Latia, Latinové, později Římané, Ti převzali pravděpodobně jejich abecedu a přizpůsobili ji svému jazyku. Toto je jedna teorie vzniku latinky. Druhá teorie tvrdí, že latinka vznikla přímo z řeckého písma.

Dříve, než se začnu podrobněji zabývat latinskou abecedou, vysvětlím určité pojmy:

A. Podle vzájemného poměru velikosti písmen rozlišujeme písmena velká čili majuskula a písmena malá, minuskula. Majuskulní písmo je vlastně velká abeceda. Písmena jsou stejně vysoká a jsou ohraničena dvěma linkami. U písma minuskulního, malé abecedy, některá písmena vybíhají nad horní nebo pod dolní linku. Jde o písmo čtyř linek.

B. Podle způsobu užití rozdělujeme písmo na:

- 1. knižní** - dobře čitelné, stojaté, jednotlivá písmena jsou od sebe oddělena
- 2. listinné** - málo úhledné, stojaté až mírně nakloněné

3. kurzivní- málo úhledné, hůře čitelné, má zjednodušené tvary, písmena se často plynule spojují.

C. Rozlišují se různé typy latinského písma:

1. Kapitála – též monumentální písmo, také lapidární písmo podle toho, že se většinou tesala do kamene (lapis = kámen). Písmena měla hranatý tvar. Jde o nejstarší nápisové latinské písmo. Písmena jsou komponována do čtverce.
2. Rustika – hranaté tvary při psaní na papyrus se zužovaly, zjemňovaly, a tím vzniklo knižní písmo, rustika. Písmena jsou komponována do obdélníků stojících na kratší straně, vodorovné tahy jsou změněny na malé obloučky.
3. Unciála – vyvinula se koncem 4. století z kapitály, má okrouhlé tvary. Do roku 1000 se rozšířila do všech zemí Evropy, kde se psalo latinsky.
4. Polounciála – jde o smíšení tvarů kapitály, unciály a kapitální kurzivy. Nejvíce byla rozšířena v 7. a 8. století.
5. Karolínská minuskula – vznikla v 8. století na franském území. Rozšířila se do celé západní Evropy. V 11. století se latinská abeceda rozšířila o písmena u, w a j a tím byl její vývoj ukončen.
6. Gotické písmo – vzniká počátkem 12. století, typické je lomení písmen. Z tohoto písma se později vyvinuly v Německu fraktura a švabach, kterými byly tištěny i naše české knihy až do poloviny 19. století.
7. Další písma – např. gotiko – antikva, humanistická antikva aj. (Fabiánková, Havel, Novotná: 1999: 10-11)

Vývojem latinského písma se dále budu zabývat v následujících kapitolách.

2. VÝVOJ LATINSKÉHO PÍSMO

Podle Mojdl (2005: 109) patří latinské (římské) písmo „ bezesporu mezi písma italická a náleželo by plným právem do kapitoly o písmech starověké Itálie. Avšak díky příznivým dějinným okolnostem vyniklo latinské písmo (nebo stručněji latinka) tak, že přežilo pád Římské říše, stalo se základem většiny novodobých písemných soustav a jeho vliv nadále stoupá.

Původní latinské písmo se neodlišuje svými tvary od ostatních písem na území starověké Itálie a již na první pohled prozrazuje genetickou návaznost na některou z variant řeckého písma.“

2.1. Starověké období (do 8. stol. po Kr.)

Tuto etapu můžeme dále dělit na dílčí období:

a) *archaické (od 6. stol. př. Kr. - 2. stol. po Kr.)*

Stará latinská abeceda se skládala z 21 písmen, mající takřka vesměs předlohu v písmenech řecké abecedy, kterou do jižní Itálie přinesli řečtí kolonisté. Užívalo se archaické kapitály (písmena majuskulního, nápisového – epigrafického, většinou rytého do kovu nebo mramoru), po řeckém vzoru psané od pravé strany k levé, s hranatými, ještě nevyzrálými a deformovanými tvary písmen. (Čapka, Santlerová: 1994: 15)

b) *římské období (2. – 6. stol.)*

Latinské písmo mělo zprvu hranatý strohý tvar a podobalo se písmu Féniciánů, Etrusků a Řeků, na které vývojově navazovalo. Zaslouhou Římanů se během staletí jeho podoba značně změnila. Na sochách, obeliscích, reliéfech a vítězných obloucích se dochovala vkusná, stínová písmena, jejichž líbivá a působivá forma souvisela s tím, že stavební památky i nápisy na ně navrhovali titíž umělci. Do své tvorby vkládali nejen smysl pro proporce, nýbrž i fantazii a důvtip. Střídání silných a tenkých čar vnášelo do textu jemný rytmus; ozdobou liter bylo rovněž jejich dekorativní zakončení.

Typ nápisového písma *monumentálního charakteru* (skriptura *monumentalis*), jemuž se častěji říká římská kapitála, se zachoval na četných stavbách starověkého Říma, na veřejných budovách, triumfálních obloucích, podstavcích soch a náhrobcích.

Z našeho pohledu kapitála odpovídá dnešním verzálním písmenům. Řadí se v systému do dvou linek, písmena jsou tedy stejně vysoká. Zvláštní je rovněž to, že v textech psaných kapitálou se od sebe neoddělují slova; tok písma není přerušován, a proto se mu latinsky říká „scriptio continua“. Značky upozorňující na mezislovní mezery se objevují ve 3. století př. n. l. a nacházejí se v polovině výšky písmene.

Zcela přirozeně se písmo psané, které užívali písaři a opisovači, lišilo od kapitály tesané do kamene. V období před naším letopočtem se v literárních dílech objevovala pouze písmena komponovaná do čtverce, tzv. *kvadráta* (capitalis quadrata). Tento typ písma, vyžadující hodně místa, byl v 1. století n. l. vystřídán písmem protáhlým do výšky, tzv. rustikou (capitalis rustica). Písmena měla štíhlý tvar a snadno se psala.

Další formou ve vývoji latinského písma bylo písmo *unciální*, jež se objevilo kolem roku 170. Tento nový typ písma se brzy značně rozšířil a ve 3. století se ujal v převažující míře jako písmo knižní. Napomohla tomu i nová psací látka. Namísto papyru začali písaři totiž užívat pergamenu, který měl hladký povrch.

Unciála se skládá z velkých písmen (majuskul) zaobleného tvaru. Během 4. století se však objevily rukopisy, v nichž je jednotvárný tok unciální řady narušen nožkami písmen, vybíhajícími nad nebo pod řádek. Tak začal proces, který v 5. století vedl ke vzniku *polounciály*, někdy též zvané semiunciála. Tyto dva typy písma, unciála a polounciála, existovaly vedle sebe po staletí. (Kéki:1984)

Uvedené druhy však nelze pokládat za písma výrazně minuskulního charakteru, ačkoliv zakončení některých písmen tuto tendenci naznačuje. Minuskulní písmo, tj. malá písmena, typ řazený do čtyř linek, se totiž vyvinulo až v posledních desetiletích 8. století na dvoře Karla Velikého. (Kéki: 1984: 107)

2.2. Raně středověké období (od 9. do 12. století)

Koncem 8. století vzniká jako reakce na malou čitelnost, složitost a množství ligatur národních písem – tzv. *karolínská minuskula*. Vzniká takřka současně v různých kulturních střediscích rozsáhlé říše Karla Velikého, a to jak severně od Alp, tak v Itálii. Nevznikla tedy, jak se dříve tvrdilo u Karlova dvora nebo na dvoře papežském. Oprostila se od kurzivních a majuskulních vlivů, postupně zavedla důsledné oddělování slov i jednotlivých písmen; vzniklé zpomalení rychlosti psaní nahradila vzrůstajícím

počtem zkratek. Tvary písmen byly okrouhlé, pravidelné a úhledné, tedy estetické. Karolínská minuskula vznikla v době, kdy se funkční báze písma zúžila na okruh církevní, ba přímo s s tímto okruhem ztotožnila.

Karolínskou minuskuli dělíme na:

- a) knižní (podle Čapky, Santlerové (1994: 63) se toto písmo „ od druhé poloviny 9. století do konce 10. století stává písmem drobnějším, je málo stínované, ve svých formách je méně pravidelné a tudíž i méně úhledné.“)
- b) listinnou (diplomatickou – liší se od knižní jen většími rozdíly mezi velikostí malých a velkých písmen a větší ozdobností.

2.3. Vrcholně středověké období (gotické 13. – 14. století)

Během 12. století ztrácí okrouhlá minuskula dva své nejcharakterističtější znaky (okrouhlost a volnost) a stává se lámanou a také stěsnanou. Toto stěsnání písma je motivováno i snahou šetřit drahým a také vzácným pergamenem. Vytváří se tak nové písmo – gotické, a to v době, kdy funkční základna písma podstatně vzrůstá.

Gotické písmo se vyskytuje v podobě:

- a) knižní – je velmi stěsnané, písmena komponovaná do obdélníku vytvářejí nepřetržitý pás;
- b) listinné – má silný sklon kurzivnosti, což souviselo se značným rozšířením listin;
- c) kurzivní – projevuje se jako užívání smyček, odstraněním všech doprovodných čárek a patek. (Čapka, Santlerová: 1994)

Podle Kékiho (1984: 109) je gotická kurziva „ typ písma psaného jedním tahem. A právě tento rys přibližuje gotickou kurzivu našemu dnešnímu písmu.“

Gotická kurziva se stala především písmem národních literatur. Během 13. století se pro její rozšíření vytvořily příznivé podmínky, tj. rozvoj školství a vznik celé řady kancelářů značně samostatných drobných feudálních celků.



Kurziva

(Sedláček: 1972)

Od 14. století se uplatňuje i přechodný typ písma mezi písmem kurzivním a knižním – tzv. bastarda. Vzniká jako plod akutní potřeby podmíněné vzrůstem spotřeby rukopisů a zesvětštěním písařství a vyústující ve snahu mít k dispozici písmo, které by se hodilo i k psaní čistopisů literárních děl, bylo písmem úhledným a snázeji čitelnějším.

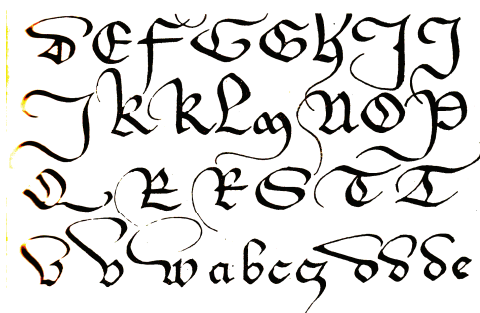


Bastarda

(Sedláček: 1972)

Vedle bastardy se potom formuje v gotickém duchu obecně používaná zběžná kurziva. Charakteristickým rysem pro její minuskuli je jednobříšková forma písmene A.

Ve 13. století se v českém království psalo gotizovanou diplomatickou minuskulí, objevuje se však i polokurziva a některé dokumenty Přemysla I. jsou psány soudobou kurzivou. Vznik diplomatické minuskule lze zařadit do 1. poloviny 13. století.



Diplomatická minuskule

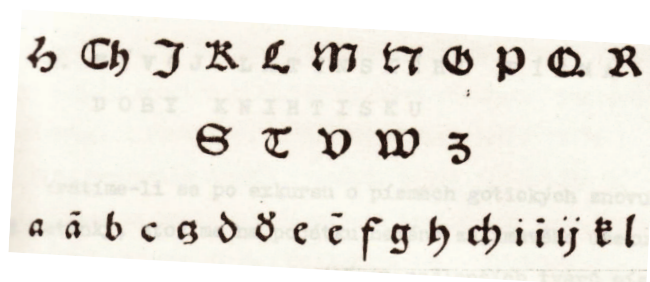
(Sedláček: 1972)

2.4. Novověké období (od 15. století)

Za vlády Lucemburků se neubránílo ani písmo podnětům z Francie. Podobně jako tam, zůstala písma formálnějšího duktů vyhrazena slavnostnějším příležitostem. Zběžnější písma jsou oblejší. V kanceláři Jana Lucemburského a Karla IV. Jsou kolmé dřívky prodlužovány a prohýbány do napřažených a hluboce spuštěných sloních chobotů. Tato forma písma se udržela i za vlády Václava IV. Objevuje se i po husitských válkách v listinách Jiřího z Poděbrad a také v listinách notářských kanceláří z 15. století.

Česká knižní bastarda vznikla pod vlivem české královské kanceláře. Je dekorativní, má sloní choboty. Byla sazbou první naší tištěné knihy, Kroniky trojanské. Používalo se jí asi od 15. stol. do 1. čtvrtiny 16. a ovlivnila vývoj bastardy německé.

V době renesance se objevuje *švabach*.



Švabach

(Sedláček: 1972)

Vyhovuje potřebě jasnějšího a čitelnějšího písma pro širší užití. Jeho litery se zmenšují, ztrácejí rukopisný charakter. Sazba švabachem je čitelnější, klidnější. Protože švabach odpovídá složení české řeči, používalo se ho i u nás do 18. století.

Fraktura následně vytlačila bastardu i švabach díky své úspornosti. Ve srovnání se švabachem je kolmá.



Fraktura

(Sedláček: 1972)

Ze tří forem německých písem kurzivních se, *frakturschriftu*, *kanzleischriftu* a *kurrentschriftu* se našich zemí dotkly nejvíce dvě poslední.

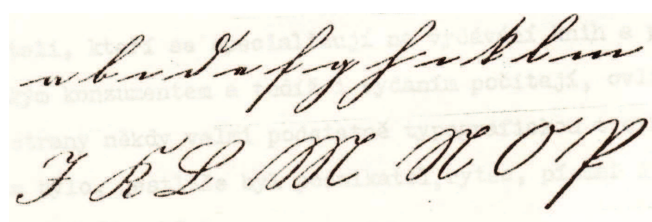
Kanzleischrift je vcelku obvyklé kurzivní gotické písmo, které bylo po staletí písmem českých úředních listin.



Kanzleischrift

(Sedláček: 1972)

Hlavním znakem *kurrentschriftu* je zběžnost. Ovlivněn v 19. století klasicismem a završen vynálezem ocelového pera, byl běžným písmem našich předků až do doby národního obrození. (Sedláček: 1972)



Kurrentschrift

(Sedláček: 1972)

3. VÝVOJ LATINSKÉHO PÍSMÁ OD DOBY VYNÁLEZU KNIHTISKU

Polovina 15. století tvoří vyznaný mezník a to plyne především ze tří důvodů:

a) vynález knihtisku J. Gutenbergem (r. 1445), což urychlilo rozšíření písma mezi široké vrstvy obyvatelstva a usnadnilo rozvoj školství; (Čapka, Santlerová: 1994: 18)

Tento tiskař z Mohuče přišel na mechanické rozmnožování textů pomocí liter vyrobených ze slitiny olova a cínu s použitím ručního lisu. Tímto způsobem začal tisknout kolem roku 1450. Gutenbergův objev spočívá ve vytvoření samostatných liter, které je možno rozmetat a znovu užít v dalším textu. K výrobě liter musel sestavit lící strojek. Do něho se vložila matrice a ulila se litera. Dále byla vytvořena liteřina, která musela mít co nejnižší tavicí teplotu, aby nebyl poškozen lící strojek. Vznikla tak slitina olova a cínu. Gutenberg též zkonstruoval tiskařský lis, který vyvinul dostatečně velký tlak, a vyrobil tiskařskou barvu, jejímiž hlavními složkami byly saze a fermež. (Fabiánková, Havel, Novotná: 1999:13)

Za prvotisky jsou podle Fabiánkové, Havla a Novotné (1999: 13) považovány „knihy, které byly vydány do roku 1500. České prvotisky jsou tištěny gotickými typy písma, jako byla česká bastarda nebo textura.“

b) laicizace (zesvětštění) písařství;

c) třetí důvod (významnější obou předešlých) avizuje skutečnost, že dochází současně k **rozštěpení vývoje latinského písma na dvojí základní větve:**

1. humanistickou;

2. novogotickou.

1. Vznik písma humanistického je třeba chápat jako důsledek nových společenských podmínek a s tím spojené úsilí humanistů o vytvoření nové kultury na základech „vzkříšení“ kultury antické. Italští humanisté, opisující si díla antických klasiků, šli ve svém obdivu k těmto dílům tak daleko, že dbali v prepisech nejen přesnosti textové, ale i po stránce grafické se drželi svých předloh. V tom se však mýlili. Nevěděli, že rukopisy, z nichž opisují, nejsou původní (tj antické rukopisy), nýbrž pozdější prepisy z 9. – 10. století. Vzkřísili tak okrouhlou minuskuli.

2. Druhý hlavní písemný proud – novogotický – navazuje plně na předchozí vývoj písma gotického. Jako písmo psané (správněji kreslené) žije jen v rukopisech

monumentální povahy, zejména v kancionálech. Jako písma nadpisového se ho užívá i v písemnostech povahy diplomatické (v listinách). Bastarda se uplatňuje (do 18. stol.) jako písmo kancelářské (rozeznáváme písmo např. německé, francouzské, nizozemské nebo anglické). Gotická kurziva se postupně vyvinula v kurent (písmo německé – „národní“), s ostrými lomenými a oblými tahy. (Čapka, Santlerová: 1984: 18-19)

V boji mezi humanistickým a gotickým písmem vyhrála „latinka“, tedy humanistické písmo. Zmíněné písmo převládlo v Itálii již v 15. století a především knihtiskem proniká od 16. století do Francie, Anglie, Španělska. V dalším století se dostává dále do Nizozemí a Skandinávie. Ve všech těchto zemích se toto písmo stalo zcela běžným a vytlačilo tak z užívání novogotický kurent.

Vynález knihtisku znamenal demokratizaci písma, usměrnil jeho vývoj jiným směrem. Ukázalo se, že tiskové písmo bude úspěšnější, když se dokáže důsledně rozejít s rukopisnou tradicí i přes to, že bylo nadále věcí citlivé kresby.

3.1. Renesanční latinková písma

V Itálii dochází v polovině 14. století k pokusu o renesanci antického umění. Literatura objevuje staré antické spisy, ze kterých jsou pořizovány opisy písmen, které se měly přiblížit antickým písmům. Proto byl pro ně určen název *antikva*. V gotice bylo používáno vedle gotické majuskule kapitály jako písma nápisového. Antikva se tedy formuje citlivým zpracováním vzorů soudobé kapitály.

Renesanční latinka rukopisná nemusela sáhnout pro své poučení tak daleko do minulosti jako nápisové písmo Karolinská minuskule splňovala podmínky malé abecedy knižního písma. Ovlivnila počátky renesanční rukopisné minuskule.

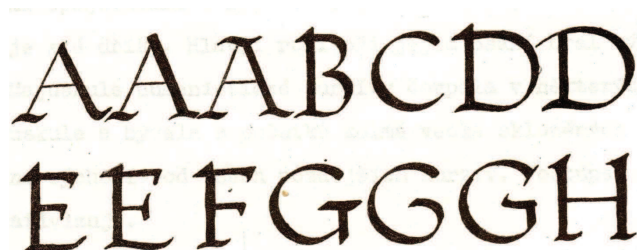
Postupným vymycováním gotických přežitků dospívá malá abeceda k *humanistické minuskuli*. Poprvé se v ní vyskytují arabské číslice. Renesanční minuskule je díky své vyzrálé formě již písmem moderním a také je stálým zdrojem písmařských experimentů.



Humanistická minuskule

(Sedláček: 1972)

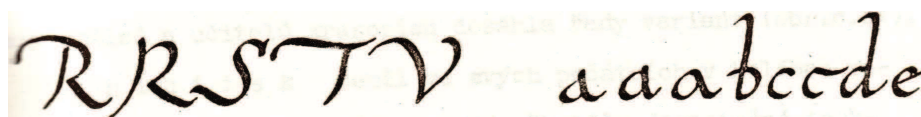
Humanistická majuskule vznikla z předgotické kapitály psané šikmo seříznutým perem. Svoji elegance dosahuje díky prohnutým serifům a jejich náznakem v podobě přetaženého tahu.



Humanistická majuskule

(Sedláček: 1972)

Renesanční kurziva spojuje jednotlivá písmena slabými spojovacími tahy, vpravo je skloněná a oble začíná a ukončuje své díčky. Majuskule humanistické kurzivy čerpala v některých tvarech z minuskule.



Renesanční kurziva

(Sedláček: 1972)

Ve svých počátcích neměl knihtisk v renesanci svou pozici nejvýhodnější. Scházely technické zkušenosti a nebyla vyřešena otázka volby vhodného typu písma pro humanistické autory.

Mezinárodně uznávaná typologie latinky (z hlediska celého vývoje):

- | | |
|----------------|---|
| OLD FACE – | 1) benátské latinky (prvotiskový charakter) |
| | 2) francouzské latinky (renesanční charakter) |
| | 3) holandsko – anglické latinky (barokní charakter) |
| TRANSITIONAL – | 4) latinky přechodného období (rokokový charakter) |
| MODERN – | 5) latinka empírového období (charakter antikvy) |

Ke zdařilé humanistické minuskuli se dopracoval Adolf Rusch z německého Ingweidenu, roku 1464, ještě za Gutenbergova života. Jeho abeceda je čistou antikvou okrouhlých tvarů s dostatkem mezirádkového prostoru, rozměrnými versálkami a antikvě odpovídajícími serify.

Nový typ antikvy – *antikva aldinského typu* se vyvinul v Benátkách. Pro tento typ je příznačné vypuštění dovnitř směřujících serifů u hlav písmen M, N, A, zmírnění sklonu příčky u písmene *a* a malé břicho písmene *a*.

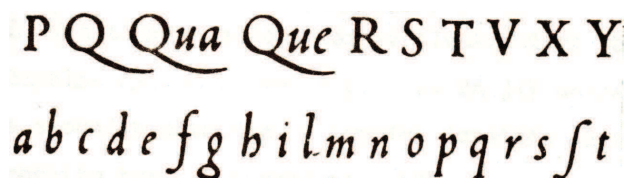


QV Qu R S T
V X Y Z a b c d e

Antikva aldinského typu

(Sedláček: 1972)

Dále vzniká první tiskařská kurziva – *italika renesančního typu*. Je to písmo vhodné sázení knih rukopisné formy. Příznačná byla její sazba, estetický zřetel byl až druhotný. Její forma se završila v Římě v *italice vincentinovského typu*. Její autor byl Ital Ludovico Vincentino.



P Q Qua Que R S T V X Y
a b c d e f g h i l m n o p q r s t

Italika vincentinovského typu

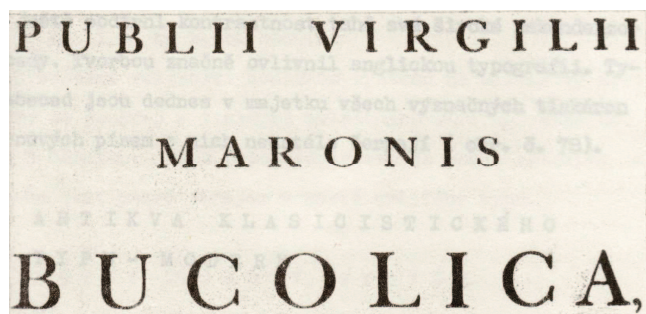
(Sedláček: 1972)

Další vývoj antikvy a italiky nastal v tvorbě Francouze Claudia Garamonda a jeho následovníků. Vznikla *francouzská italika*. Byla tvarově rozmanitá a její sklon versálek a minuskule se natrvalo srovnal.

Se sklonem renesančního slohu se začíná antikva barokizovat. Projevuje se to tvarovou změnou jednotlivých písmen a novými technickými předpoklady s objevením mědirytu. (Sedláček: 1972)

3.2. Latinka v období baroka

Po celé 17. století ovládají skupinu nápisových písem i knižní typy renesanční. Mědiryt splňoval již všechny předpoklady techniky moderních písem. Existovala však ještě tradice, která se vázala k minulosti. S přechodem k baroku se vyvinula řada písem, která bývají označována jako transitional – barokní antikva přechodného typu. Pro transitional je příznačné stále trvající nabíhání serifů do dříků. Na konci 17. století se prosazuje tento styl v knihtisku v antikvě *romain du roi*. U versálek i minusek má důsledně ploché dříky s naběhem. Řez italiky je koncipován jako pomocný k antikvě a má jednotný sklon. Písmo *romain du roi* mělo velký úspěch a tím i značný vliv na francouzské písmařství. Phillipe Grandjean zhotovil první razidla tohoto písma na počest uctívaného Ludvíka XIV.



Barokní antikva

(Muzika: 2005)

Antikva přechodného typu se vyvíjela i ostatních zemích, např. v Německu, Holandsku, Anglii.

Ke skupině antikvy a italiky přechodného typu by bylo možné dále připojit dlouhou řadu písem, která vznikla od konce 18. století až po současnost. Nemají již

ovšem s obdobím baroka či rokoka nic společného. S písmy této slohové formy je spojuje jen často neurčitá a nestejná míra přechodnosti mezi oběma hlavními slohovými typy knižního písma tiskového.

3.3. Antikva klasicistického typu

U klasicistické antikvy a italiky se zatím dvoutisíciletý vývoj knižní latinky zastavil, a není známky, že by se v dohledné době objevila forma nová a univerzální, kterou by se vývoj knižního písma dal znovu do pohybu.

Soudobé ohnisko klasicismu a vši evropské kultury vůbec byla Paříž. Proslulý rod tiskařů zde byl rod Didotů. Na přelomu 18. a 19. století byla Evropa zaplavována rozsáhlou tiskařskou činností. Didotovská klasicistická antikva a italika se staly a natrvalo zůstaly standardním písmem běžné knižní produkce.

Na rod Didotů navázal Ital Giambattista Bodoni. Byl mistrem vyváženosti titulů a minuskuly. Užíval velkých typů písma.

Didotovské a Bodoniovské typy byly napodobovány v celé Evropě. V Německu to byl například Just Erich Walbaum. (Muzika: 2005)



Didotovská klasicistická antikva

(Muzika: 2005)

3.3.1. Akcidenční písmo

S antikvou klasicistického řezu byly v 18. století vyčerpány v oblasti tiskového písma všechny vývojové možnosti, jak vytvořit nové písmo, aniž by se jeho tvůrce dopustil výraznějšího zásahu do proporce tvarově dořešených písmen.

Akcidenční (příležitostná) typografie užívá k tisku nejrozmanitějších řezů písem. Mají za úkol mluvit k čtenáři svým nezvyklým ustrojením půvabem. Povaha akcidenčního písma nesmí být v rozporu s posláním a s obsahem textu.

Akcidenční písma 20. století lze rozdělit do dvou výrazných skupin na písma plošná a trojrozměrná, z nichž každá se vnitřně diferencuje.

Plošná písma: plná, obrysová-světlá, dvojobrysová, obtažená, dvojobtažená, šrafovaná, dekorovaná negativním ornamentem, ilustrovaná, ornamentalizovaná, podložená-negativní, ornamentální.

Trojrozměrná písma: stínovaná, plastická, dvojmo stínovaná, uvnitř stínovaná, perspektivní, imitační, rustikální.



Obrysové písmo



Stínované písmo

(Sedláček: 1972)

Písma 20. století

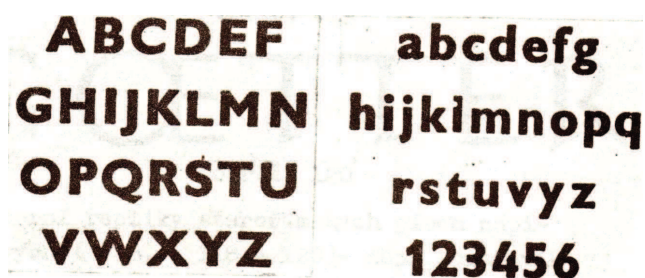
Písma 20. století vycházejí z písem klasicistických, do jejich charakteru promluvily i nové techniky typografie.

Jako písma nápisová jsou běžně užívána *titulková písma* a jejich moderní repliky. Dále potom *grotesk*, který vznikl ve 30. letech 20. století díky nemožnosti ovlivnit tvar písma novou variantou serifů jejich vypuštěním, *egyptienka* a *groteskantikva*. Egyptienka dospěla svému výrazu díky zesílení tahů a serifů.

Jako písma tisková jsou užívány všechny historické repliky tiskového písma od jeho počátků.

DOMENICO

Titulkové písmo



Grotesk



Egyptienka



Groteskantikva

(Sedláček: 1972)

Akcidenční písma nemají takovou životnost jako písma nápisová a knižní. Zpravidla po krátké svojí existenci zanikají. Proto se objevují stále nová. Reklamní kaligrafie uplatňuje kontrast rukopisného písma, nebo přes šablonu psaného písma vedle tvarů klasických. (Sedláček: 1972)



Akcidenční písmo

(Sedláček: 1972)

3.4. Vývoj písma v českých zemích

Nejstarší písemné projevy na dnešním území našeho státu sahají do doby antické a jsou pozůstatky římské kultury, která se našeho území dotkla jen letmo. Jde zejména o cihly se značkami X. římské legie, nalezené v Mušově na jižní Moravě. Značky jsou psány majuskulním neboli kapitálním písmem kvadrátním s použitím zkratek běžně užívaných v nápisových textech římského původu. (Kéki: 1984: 129)

Prvním písmem našich předků byla r. 862 Konstantinem – Cyrilem ze Soluně vytvořena abeceda hlaholská. Svůj vzor měla v řeckém písmu unciálním. Cyrilice je poněkud mladší. U nás se staroslověnské písmo udrželo jako písmo církevní do konce 11. století.

Hlaholice na našem území neměla trvalou platnost, a tak její odrůdy pronikly do Bulharska, Srbska a v pozměněné podobě na Rus. Kurziva tohoto písma sloužila jako písmo civilní, poté se proměnila v graždanku. Ta se dodnes používá v Bulharsku a Srbsku. Z té vznikla po úpravě v r. 1918 azbuka, jíž se dnes píše v Rusku.

Přibližně začátkem prvního tisíciletí se připojují naše země ke kulturní západoevropské tradici západoevropské a přijímají písma, pocházející z římské větve. Prvním písmem tohoto druhu byla karolinská minuskule, která začíná brzy gotizovat – gotizovat. Od té doby až do doby národního obrození byla naše země pod vlivem písem německých. Mimo české bastardy neovlivnila podstatně vývoj českého písmařství. (Sedláček: 1972)

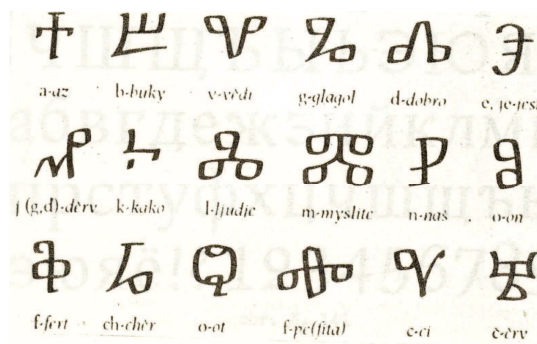
V 15. století došlo v Čechách k důležité události a to k té, že v Čechách byla zrealizována Husova reforma psané češtiny, dosavadní spřežky byly nahrazeny jediným písmem, jediným znakem. A tak místo rz s psalo ř, místo cz – č, ss – š. Bylo zavedeno také písmeno ch. Délka písmen byla označována čárkou, krátká písmena tečkou.

V 16. století se v českých zemích začal prosazovat švabach a fraktura – kurent (německá písmo), která však respektovala české hlásky; tento stav byl způsoben i tím, že písmena pro tisk byla objednáвана v Německu. Švabach (lomené gotické písmo, s oblými značně kresebnými prvky, vyvinuté z bastardy) se udržel až do 19. století; školní řád z r. 1870 už počítal s latinkou.

K estetickému úpadku písma došlo v 17. a 18. století, kdy vliv baroka a empíru se odrazil na tvarech písma – převládala vyumělkovanost, písmo se stalo těžce čitelným.

V 19. století se písmo vracelo k jednodušším tvarům, k čemuž napomohl kvalitnější a lepší papír z buničiny a užívání pružného kovového pera usnadnilo psaní jako takové. (Čapka, Santlerová: 1984: 20)

Písmo odráží kulturu dané společnosti, tj. její materiální a duchovní hodnoty, které si vytvořila procesu historického vývoje. Pro moderní společnost a státy 20. století se stalo užívání psaného jazyka životní nutností, bez níž by byl ohrožen její chod a snad i samotná existence. (Čapka, Santlerová: 1984: 23)



Hlaholice

(Sedláček: 1972)

А	Б	В	Г	Д	Е
a-az	b-buky	v-vdi	g-glagol	d-dobro	e, je-jest
Ѧ	К	Л	М	Н	О
j (g,d)-dery	k-kako	l-ljudje	m-myslite	n-nas	o-on
Ф	Х	У	Ѧ	Ц	Ѣ
f-fert	ch-chër	o-ot	f-pe(fita) *	c-ci	č-čiv

Cyrilice

(Sedláček: 1972)

eny králi: V laymilostivomyssie pane V lalezase vo
velikeho Alberta psano: ze povaha hwiezdy
nie: od rostemohucieho boha cłowictu wolitee:

Švabach

(Kéki: 1984)

Man muß die Mutter im Hause,
die Kinder auf der Straße, den
gemeinen Mann auf dem Markt
darum fragen und denselbigen

Fraktura

(Kéki: 1984)

4. PSACÍ LATINKA A JEJÍ STRUČNÝ VÝVOJ

Píšeme latinským písmem, tj. latinkou. Název pochází z latinského jazyka, ve kterém se latinka vyvíjela a kterému v minulosti sloužila. Latinka je výsledkem již výše naznačeného vývoje.

Nápisové písmo lapidární nebo též kapitální, tzv. římská kapitálka je podle Pence (1958: 11): „vzorem všem pozdějším písmům svým dokonale harmonickým tvarem a funkčním střídáním silných a slabých čar a svou čitelností. Estetická hodnota tohoto písma záleží v jeho plošném uspořádání, tj. v pečlivě zachovávaném poměru plochy pokryté písmennými tahy k ploše bílé, nepokryté, a v rytmickém střídání silných a slabých čar.“

4.1. Tvary písma a jejich zjednodušování

Vývoj písma po stránce tvarové závisí na mnoha podmínkách, především na materiálu a nástrojích, dále na rychlosti psaní, z níž vyplývá snaha po úspornosti tahů při psaní písmen a slov. Jak materiál a nástroje určují a mění vzhled a tvary písma, vidíme z toho, že jiné tvary má písmo vytvářené dlátem v kameni, jiné tvary písmen vznikají rytím trojhrannou hůlkou do hlíny (Babyloňané), jiné rydlém do voskové desky (Řekové), jiné seříznutým dřívkem, rákosou či brkovým perem na pergamentu nebo na papíru. Jinak vypadají písma psaná štětcem (Číňané, Japonci aj.). Změna tvaru písma vzniká vždy funkčně, podle toho, jaké možnosti připouští nástroj, jímž se písmo vytváří, svým tvarem, vedením, otáčením apod. a jaké vlastnosti má materiál (kámen, hlína, papír, tuš, inkoust apod.). (Penc: 1958: 11-12)

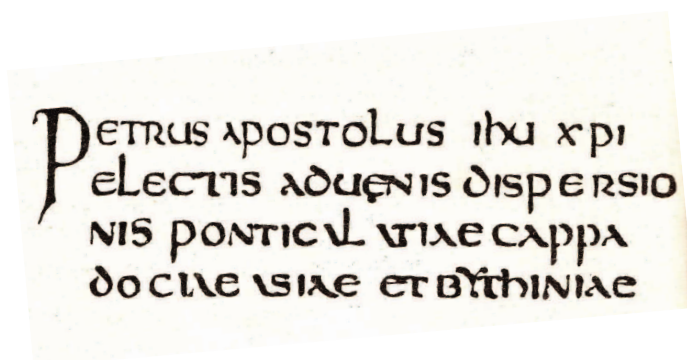
Do vynálezu knihtisku se všechny záznamy, listiny a knihy psaly ručně. Lidé psali brkovými (husí, havraní) nebo rákosovými pery. Špička těchto per byla dlátovitě seříznuta, což mělo za výsledek, že písmo mělo stuhový vzhled. Všechny knihy byly rozmnožovány opisováním, které probíhalo tak, že jeden předčítatel zároveň diktoval několika písařům. Časem byla třeba vyšší produktivita psaní, a tak písaři začali písmena zjednodušovat. Toto zjednodušování písmen probíhalo velmi pozvolně.

4.2. Vznik unciály a polounciály

Výše zmíněný proces spočíval v tom, že hranatá písmena, např. E, psané původně čtyřmi tahy, napsal písař dvěma tahy tak, že místo tří tahů – horního vodorovného, svislého a dolního vodorovného – napsal levý oblouček a k němu přidal ještě vodorovnou příčku. Obdobně např. písmeno H, psané původně třemi příkými tahy, se zjednodušilo tak, že použitím oblouku se dalo napsat dvěma tahy. Tak se původní, převážně hranaté tvary postupně zaoblovaly a přibližně na počátku 5. století n. l. vzniklo písmo unciální.

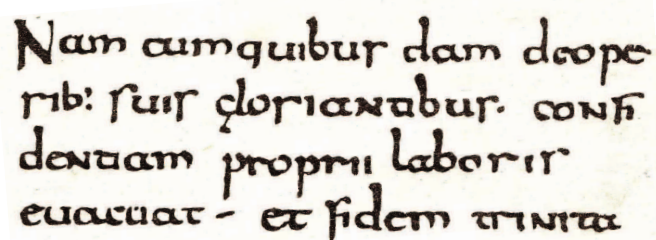
Změnou tvarů vymizely některé dřívější typické znaky písmen, byly značně zmenšeny jejich tvarové kontrasty, a tím se písmo stalo méně čitelným než římská kapitálka.

Požadavek dobré čitelnosti si vynutil další změny písma, které záležely na prodlužování svislých tahů písmen tak, aby zřetelně vyčnívaly buď nad normální výšku ostatních písmen nebo pod ni. Dále také postoupila snaha po úspornosti tahů; tak se vyvinulo písmo polounciální. (Penc:1958)



Unciála

(Čapka, Santlerová: 1994)



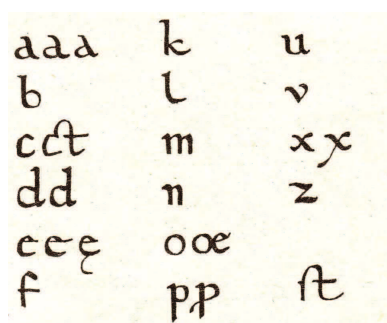
Polounciála

(Čapka, Santlerová: 1994)

4.3. Od karolinské minuskule po současnost

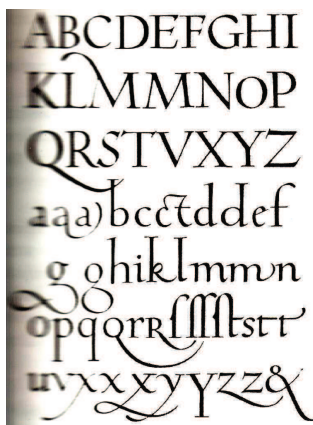
Polounciální písma byla základem pro tzv. písma národní, která vznikala z dobové potřeby větší zdobnosti písma či rychlosti psaní. Tato písma byla hůře čitelná, což byl hlavní důvod pro vznik karolinské minuskule, která se částečně vrací k polounciále a částečně navazuje na vývoj některých písem národních.

Vývoj karolinské minuskule, malé abecedy, se urychlil za rozkvětu vzdělanosti u dvora Karla Velikého v 9. stol. Vznikem karolinské minuskule se uzavřel vývoj malé a velké abecedy tak, jak je používáme dodnes.



Karolinská minuskule

(Čapka, Santlerová: 1994)



Humanistická majuskule a minuskule

(Mikulenková, Malý: 2004)

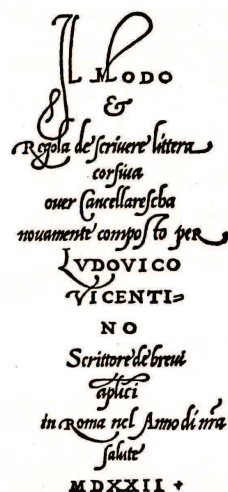
Když byl vynalezen knihtisk, stala se základem všech tiskacích písem římská kapitála a karolinská minuskule.

Význam psaného písma nijak nesnížila mechanická knižní výroba. Stále se zvyšovaly nároky na rychlost psaní, což mělo dva důsledky:

1) Písmo dosud vždy stojaté se začíná naklánět ve směru řádků. Změna sklonu byla způsobena praktickou potřebou písařů. Natáčeli list papíru horním koncem vlevo, aby lépe viděli na psaní písmen a vedení řádků (při nenatočeném papíru tomu píšící ruka bránila). Písmo tedy zůstalo svislé vzhledem k písaři, ale nakloněné vzhledem k řádku.

2) Písmena se začala spojovat. Časté přerušování tahu a opětné nasazování pera psaní zpomalovalo, proto začaly vznikat spojovací tahy.

Těmito změnami ve způsobu psaní se postupně vyvinula v 15. století *renesanční kurziva*, bezprostřední předchůdce našeho dnešního rukopisného písma.



Renesanční kurziva

(Penc: 1958)

Humanistické písmo bylo zavedeno do českých škol až v polovině 19. století (1849). O to se významně přičinil František Josef Tomsa. Byl to vrstevník Josefa Dobrovského a autor jazykových učebnic.

Před zavedením latinky se na českých školách psalo kurentem (tisklo švabachem). V německých školách se užíval kurent až do roku 1941. (Mikulenková, Malý: 2004: 12)

Naše psací písmo je v podstatě písmo tiskací, přizpůsobené přirozenému a hospodárnému pohybu ruky, tvaru a funkci psacího nástroje a vlastnostem psacího materiálu.

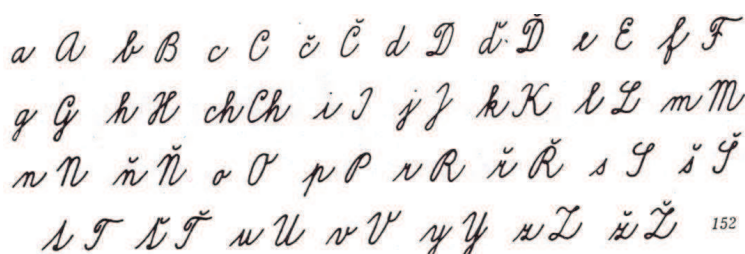
Latinka byla tedy písmo tvarově nové, se zjednodušenými a úspornými tahy vyznačujícími se sklonem doprava. Charakteristickým znakem byly vlnovky před některými velkými písmeny (J, K, I...), nedořešena byla jednotažnost malých písmen.

Na přelomu 19. a 20. století vzniká snaha vytvořit dokonalejší psací abecedu. Do roku 1932 se používalo písmo, které se vyvinulo z varianty anglického písma. Vyznačovalo se přítlakem a velkým sklonem. Kladl se důraz na ladnost formy jednotlivých písmen a plynulost.

4.4. Normalizace písma

Až do roku 1876 neexistovaly jednotné tvary písmen. Ve školách se užívala novodobá latinka, stále však pod vlivem kurentu. České školní úřady vyžadovaly jednotné, normalizované písmo. Za tímto účelem sestavená komise zvolila písmo německého učitele Tusta z Prahy, na jehož základě vznikla tzv. normální abeceda. Tustovy abecedy předepisovaly pro každý stupeň školy jiné vzory písma (vyšší stupně měly náročnější písmo). Ani na základě předepsaných a vydávaných Tustových abeced však na našich školách ke sjednocení písma nedošlo.

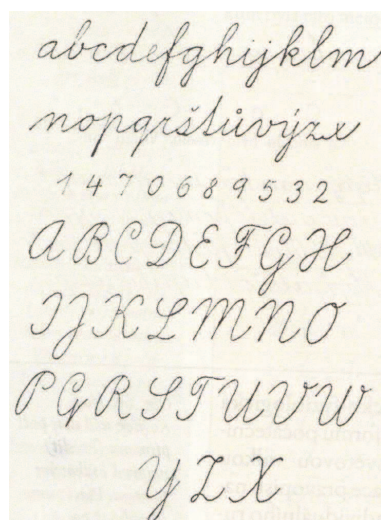
Avšak roku 1932 byly zavedeny jednotné sešity podle norem ČSN. V témže roce byla rovněž vydána normalizovaná psací abeceda, která byla závazná i pro nižší stupeň národní školy.



Normalizovaná latinka, která je vzorem pro dnešní školní výuku

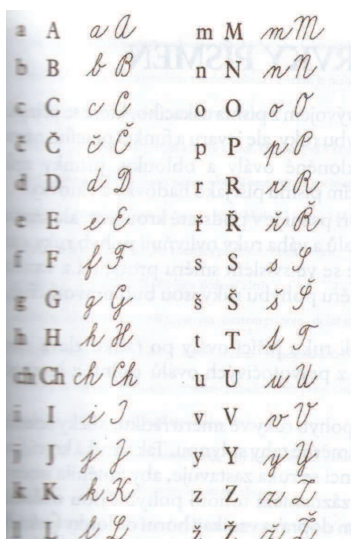
(Slezák, Dvořáková, Bružeňák, Eliška: 1989)

Od tohoto roku vzory psacího písma nedoznaly zásadnějších změn. Pro srovnání uvedu předepsané tvary písmen od roku 1933 do současnosti.

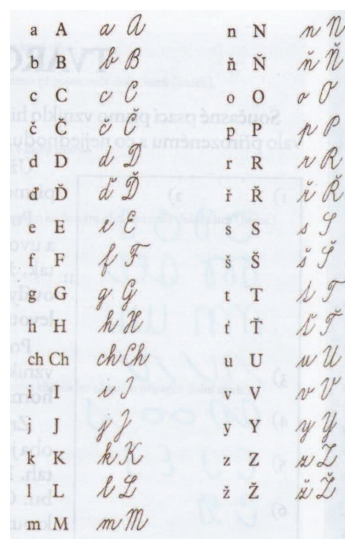


Zjednodušená psací latinka z roku 1933

(Mikulenková, Malý: 2004)



Psací písmo z roku 1960



Psací písmo z roku 1976

(Mikulenková, Malý: 2004)

Abeceda				m	M	m	M
a	A	a	A	n	N	n	N
b	B	b	B	ň	Ň	ň	Ň
c	C	c	C	o	O	o	O
č	Č	č	Č	p	P	p	P
d	D	d	D	r	R	r	R
d'	Đ	đ	Đ	ř	Ř	ř	Ř
e	E	e	E	s	S	s	S
f	F	f	F	š	Š	š	Š
g	G	g	G	t	T	t	T
h	H	h	H	ť	Ť	ť	Ť
ch	Ch	ch	Ch	u	U	u	U
i	I	i	I	v	V	v	V
j	J	j	J	y	Y	y	Y
k	K	k	K	z	Z	z	Z
l	L	l	L	ž	Ž	ž	Ž

Současné psací písmo

(Mikulenková, Malý: 2004)

Tvary se dají lehce nacvičit – jsou poměrně jednoduché. Všechny tvary písmen malé abecedy jsou voleny tak, aby je bylo možno zapsat jedním tahem, kromě písmene „x“. Normalizované tvary psané latinky se snaží zachovat podobnost mezi tiskacími a psacími písmeny a podobnost mezi malým a velkým psacím písmenem. Všeobecně se vychází ze zásady, že moderní písmo se musí dát rychle psát, musí být čitelné a musí odpovídat možnostem z psacího materiálu.

5. HISTORICKÝ PŘEHLED METOD PSANÍ

Výukou psaní z historického hlediska se zabývá Květoslava Santlerová (1995: 24-28) ve své publikaci *Metody ve výuce čtení a psaní*, dále pak Fabiánková, Havel, Novotná (1999: 22-24) ve své publikaci *Výuka čtení a psaní na 1. stupni základní školy*. Tomuto tématu se také věnují Mikulencová a Novotný (2004: 32-37) v publikaci *Příručka k vyučování čtení, psaní a literatuře v prvním ročníku základní školy*.

Výuka písma v minulosti byla ovlivňována několika různými faktory. Především to byly různé abecedy a také školské předlohy. Jejich odlišnost souvisí s historickým vývojem písma. Zmíněná odlišnost se projevovala několika způsoby, např. tvary písma, sklonem písma, psacími látkami a psacími potřebami. Na české školní písmo mělo v minulosti vliv několik školských předloh.

- ✍ Předlohy založené na mechanické metodě (princip napodobování), vznikly v roce 1876;
- ✍ Předloha založená na analyticko-syntetické metodě (důraz na nácvik jednotlivých tvarů písmen, jejich dodržování a na zvýšenou zdobnost písma), vznikla v roce 1902;
- ✍ Předloha založená na psychologicko-fyziologické metodě (písmo mělo být zřetelné, úhledné, hbité, důležitý byl psací pohyb), vznikla v roce 1932

Metoda kopírovací

Jde o mechanickou metodu, již se vyučovalo ve starých školách sumerských, řeckých s římských. Žáci obdrželi tabulky s vyrytými tvary písmen, které objížděli svým rydlem tak dlouho, až si zapamatovali jejich tvary. Až písmena nacvičili rytím, psali barvou na dřevěné tabulky. Žáci dosahovali dobrých výsledků v tzv. krasopisu díky strachu trestu od učitele. Tato metoda se na našich školách používala s různými obměnami až do 20. století.

Metoda pauzovací

Tato metoda se vyvinula z kopírovací metody. Podstata spočívala v obtahování předepsaného vzoru, který byl vkládán pod průsvitný papír. Autoři této metody se domnívali, že četné obtahování vzorů povede k nacvičení dokonalého písma. Metoda se začala používat po roce 1937.

Před první světovou válkou vrcholilo úsilí o reformu písma a psaní, vyvstala potřeba více hbitých písarů. Zvyšovaly se tedy nároky na rychlost psaní a také se měnily požadavky na školní vyučování psaní. Do té doby byl cílem vyučování **krasopis** (také školní předmět se nazýval krasopis).

Metoda syntetická

Tato metoda se začala užívat přibližně kolem roku 1820, jejím tvůrcem a propagátorem byl německý pedagog J. J. Pestalozzi. Podstatou metody byl nácvik částí jednotlivých písmen, z nichž byla sestavována písmena, později slabiky, slova a věty. Synteticky se postupně přecházelo od jednoduššího ke složitějšímu. Syntetickou metodu popsal Vincenc Blahouš v publikaci *Metodika krasopisu* (1891).

Po kresebné přípravě žáci nacvičovali prvky, z nichž se skládala písmena. Po bezpečně zvládnutém psaní písmen se žáci učili jejich vazbě. Velikost písma byly určována složitou liniaturou, psacím náčiním bylo ostré pero. Cílem psaní na obecných školách byl **krasopis**, tj. krásné psaní předepsaných tvarů přiměřenou rychlostí. Tvary písmen byly čím dál složitější, žáci se učili písmo stínovat. Stínování v psacím písma dlouho přetrvávalo.

Metoda taktovací

Vznikla původně ve Francii, rozšířila se do Německa a Rakouska-Uherska. Uplatnila se v hromadném vyučování. Žáci psali podle této metody společně přesně podle povelů učitele. Jejím šíření napomohly určité přednosti: všichni žáci v tutéž dobu stejnou práci, do vyučování se dostala kázeň a pořádek, pomalejší i rychlejší žáci byli nuceni dodržovat stejné tempo, učitel kontroloval zároveň velký počet žáků.

Učitelé se však nedokázali sjednotit na postupu taktování. Při vyučování touto metodou bylo vše na povel, od namočení pera do inkoustu po jeho odložení.

Postup metody taktovací:

jedna: správně sednout

dvě: vzorně položit sešit

tři: ukázat, jak se drží pero

čtyři: správně namočit do inkoustu

pět: jednotně psát

Ukáznění po psaní:

jedna: odložit pero do žlábků

dvě: rovně sednout

tři: položit ruce podle sešitu

Metoda fyziologická (americká)

Byla nejvíce rozšířena v Americe, ale jejím tvůrcem byl Angličan Jakub Carstairs. Cestou přes Francii a Německo se objevila i v českých školách. Hlavní pozornost byla věnována soustavnému výcviku svalů, které jsou v činnosti při psaní. Autor rozdělil psací činnost na tři druhy základních pohybů: pohyb ramene, pohyb ruky a předloktí po loket, pohyb prstů. K výcviku se používaly různé pomůcky, např. pásky (ligatury), smyčky ze šňůry pro předloktí, které byly zavěšeny stropě (talantograf). Nepoužívala se žádná složitá liniatura, nacvičovaly se části písmen, potom tzv. trhy, ze kterých se později tvořila písmena. (Mikulenkova, Malý: 2004)

Metoda psychologicko-fyziologická

Byla výsledkem snah o reformu počátečního psaní před první světovou válkou a po ní. Nastoupilo úsilí o výcvik individuálního rukopisu. Psaní se začalo po stránce fyziologické i psychologické. Tato metoda se zaměřovala na plynulý pohyb při psaní a na uvědomělý správný nácvik psaní. Osnovy z roku 1915 ukládaly žákovi, aby psal zřetelně a přiměřeně rychle, požadovalo se cvičení ruky a časté psaní podle vzoru učitele.

Roku 1932 začala platit předloha písma založená na metodě psychologicko-fyziologické. Písmo mělo být zřetelné, úhledné a hbité. Důležitý byl psací pohyb. Vydání nové školské předlohy předcházelo Výchova ministerstva školství a národní osvěty z roku 1926, podle něhož mělo vyučování psaní podporovat vývoj osobitého rukopisu. Zdobné písmo bylo zařazeno do hodin kreslení.

V roce 1927 vychází Metodika psaní ve škole obecné a měšťanské od Bohumila Tožičky. Rozpracoval zde osnovy psaní v 1.-6. ročníku. Poskytl učitelům řadu námětů pro výuku psaní a pěstoval hygienické návyky při psaní.

Žáci psali do sešitů, kde byla pouze jedna linka, schopní jedinci používali i nelinkované papíry. Ostré pero bylo nahrazeno perem s kulatou špičkou. Na vlastní

psaní bylo dítě připravováno pohybovými a napodobovacími cviky, které sloužily k posílení svalstva ruky a prstů. (Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Metoda globální

Byla nejvíce rozšířena v Americe přibližně od poloviny 19. století. Vychází z psaní celých slov, vět nebo i větných celků. . Vlastnímu psaní však předchází důkladná příprava.

Žáci se učí sledováním a napodobováním pohybu učitelovy paže, nácvik sám je z hlediska žáka velmi uvědomělý, psaní je motivováno. Píše se na nelinkovaném papíře, užívá se zároveň malých i velkých písmen. Respektuje se individualita žáka. Psaní celků má kladný vliv na plynulost a jednotný sklon písma. V 1. pololetí žáci pouze četli tiskací latinku. V prvouce se učili kreslit a při tom si procvičovali některé základní tvary písmen. Ve 2. pololetí začali psát celá slova a kratší věty.

Významným propagátorem této metody byl Václav Příhoda. (Mikulenková, Malý: 2004)

Metoda analyticko-syntetická

Vychází z psychologicko-fyziologické. V období přípravy na psaní se zařazují do výuky činnosti na zlepšení jemné motoriky, např. vytrhávání z papíru, navlékání korálků. Následují kresebné cviky na uvolnění ruky, psaní prvků jednotlivých písmen a psaní celých slov, nejdříve jednoslabičných, později dvou a víceslabičných. Dbá se na dodržování kultury hygienických návyků. Velmi důležitý je vzor učitele. K nácviku psaní se užívá i básní.

Metodou analyticko-syntetickou postupuje v počátečním psaní i Hynek Kohoutek v práci Celostátní psaní na stupni elementárním (Kohoutek: 1947). Nácviku psaní předchází příprava kreslením. Psací cviky spojuje s říkankami, používá psací hříčky , při nichž dítě myslí na obsah říkanky a psací cviky jsou jen grafickým doplňkem. Užívají se tzv. jednotažky, tj. obrázky kreslené jedním tahem. Kohoutek zdůrazňoval nácvik písmen podle tvarové příbuznosti, motivaci psaní, funkčnost, individuální přístup k žákům a přípravu na psaní jednak psychologickou, jednak technickou. (Santlerová: 1995: 29)

6. VĚDECKÉ ZÁKLADY A ZNAKY PÍSMÁ

Psací písmo vzniklo historicky mnohem později než různé typy písma tiskacího. Teprve vynález knihtisku v 15. století vyvinul obrovský tlak na rychlost ručního opisování, které si zpočátku stále drželo svou platnost. Jestliže písaři chtěli alespoň trochu konkurovat tiskařským lisům, museli psát úspornějšími pohyby, začali písmena ve slovech vázat, naklánět si papír. To byl rozhodující impuls pro vznik psacího písma. Ještě mnohem později se psací písmo stává objektem zkoumání pedagogů a objektem poznání pro žáky.

Jednotlivá písmena a číslice se skládají z jednoho nebo více prvků, které se svým tvarem a tedy i způsobem grafického provedení velmi liší. Z hlediska postupnosti osvojování psacích dovedností je důležité pro začínajícího písaře naučit se nejdříve psaní těchto prvků a až následně celých písmen.

Je proto nutné nejprve tyto tvarové prvky popsat a na základě analýzy psací abecedy písmena rozdělit do tvarových skupin podle obtížnosti provedení. I v tomto případě platí jedno ze základních pedagogických pravidel – od jednoduchého ke složitějšímu. V popisu tvarových prvků vycházíme z metodiky psaní Václava Pence (1958). (Fabiánková, Havel, Novotná: 1999: 14)

6.1. Tvarové prvky písmen a číslic

Při psaní vedeme tužku v ruce v podstatě krouživým pohybem. Fyziologie svalstva zapojeného do grafomotoriky však působí tak, že pokud vedeme psací náčiní přirozeně a uvolněně, vytváří se tímto pohybem ovály. Podle směru pohybu ruky jsou to *ovály pravotočivé a levotočivé*.



(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Stejným pohybem, avšak za volného posouvání píšící ruky směrem zleva doprava, vznikají **kličky**. Z pravotočivých **dolní kličky** a z levotočivých oválů **horní kličky**.



(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Posunujeme-li ruku rychleji, mění se kličky ve vratný tah. Ruka se v určitém bodě zastaví a opačným směrem pokračuje dále. Při kroužení vpravo takto vznikají **horní oblouky** (*arkády*), směrem vlevo **dolní oblouky** (*girlandy*).



(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Natočením papíru pravým horním rohem doleva (u praváků!) se mění sklon oblouků vzhledem k ose papíru. Z horního oblouku pak vzniká **horní zátrh**, z dolního oblouku **dolní zátrh**. Napíšeme-li oba zátrhy jedním tahem, vzniká **zátrh složený**.



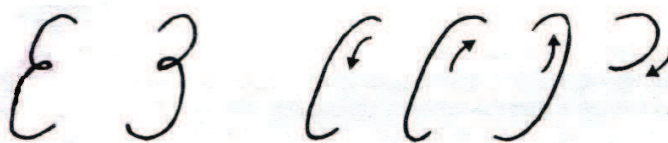
(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Při přecházení z jednoho oválu na druhý a při současné změně směru psacího pohybu je výsledným grafickým tvarem ve svislé poloze **hadovka** a ve vodorovné poloze **vlnovka** – při zachování sklonu písma. Za hadovku považujeme i specifický tvar u písmene s – **srdcovku**.



(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Dalším tvarovým prvkem psacího písma jsou **oblouky**, které nevycházejí z uzavřeného oválu, nýbrž jsou pouze jeho částí. Kromě výše uvedených horním a dolních oblouků jsou to dále levé oblouky vyklenuté doleva a pravé oblouky vypouklé doprava. Rozeznáváme ještě levé a pravé **dvojoblouky**.



(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Některá písmena začínají nebo končí tvarovými prvky, které nazýváme závity. Počátečními závity začínáme psát například velká písmena C, G, Q, koncový závit obsahuje například velké D.



(Fabiánková, Havel, Novotná: 1999)

Posledním tvarem, který rozeznáváme v psací abecedě, jsou obraty. Těmito tahy měníme směr psacího pohybu a jednotlivé tvarové prvky spojujeme v písmena.

Podle grafické stopy rozlišujeme obraty:

- a) **obloučkové** - dolní části dolních zátrhů u písmen i, u, v atd.
- horní části horních zátrhů u písmen m, n, v atd.



- b) **kličkové** - horní a dolní kličky u písmen l, k, j, y atd.
- připojení vlnovek a hadovek u písmen L, Z atd.



- c) **ostré** - horní části písmen i, u, t atd.
- dolní části písmen m, n, p atd.



Háčky píšeme jako malé zátrhy buď volně nad písmeny (ř, ž, š), nebo spojené s písmeny (o, v, b, F). Chceme-li zdůraznit rozdíl ve velikosti provedení stejného prvku, užíváme pro jeho rozlišení přívlastku velký nebo malý (zátrh, ovál, oblouk).

Tahy mezi dvěma sousedními písmeny píšeme se zřetelem na to, aby jednotlivá písmena byla v celku co nejlépe čitelná. Proto tyto spojnice podle potřeby protahujeme a zároveň dbáme na celkovou úpravu textu.

Uvedenými tvarovými prvky můžeme jednoznačně popsat každé písmeno velké a malé psací abecedy. (Fabiánková, Havel, Novotná: 1999: 14-15)

6.2. Tvarové skupiny písmen a číslic

Všechna písmena velké a malé psací abecedy, číslice 0 – 9 a veškerá grafická znaménka byly utříděny ve vědecko-didaktický systém. Na základě analýzy psacího pohybu při psaní jednotlivých písmen a číslic byly vytvořeny tvarové skupiny, jejichž posloupnost koresponduje s postupně se rozvíjejícími schopnostmi začínajících písarů. Také při rozdělování písmen a číslic do tvarových skupin jsme vycházeli z metodiky V. Pence. Počet skupin byl však o jednu snížen a některé číslice byly přeraženy tak, jak to nejlépe odpovídá současnému trendu v jejich psaní.

- ✍ Do **první tvarové skupiny** řadíme písmena, jejichž hlavním tvarovým prvkem je klička a písmena s hlavními tahy, které se vytvářejí podobně jako horní kličky. Protože dlouhé tahy u kliček píšeme skoro jako přímky, jsou sem řazeny i číslice 1, 4 a 7.

e, e, l, b, f, h, k, d, ḋ, 1, 1, 1, 4, 7

- ✍ Ve **druhé tvarové skupině** jsou písmena, jejichž hlavním tvarovým prvkem je horní, dolní nebo složený zátrh.

i, u, ú, n, m, r, ě, v, w, u, n, m, v, y

- ✍ Ve **třetí tvarové skupině** jsou zařazena písmena a číslice, jejichž hlavním tvarovým prvkem je levý oblouk.

C, c, Ć, ċ, E, Ch, ch, 6

- ✍ Do *čtvrté tvarové skupiny* zařazujeme písmena a číslice, jejichž hlavním tvarovým prvkem je uzavřený ovál.

o, O, a, A, g, G, q, Q, d, D, 0, 9

- ✍ V *páté tvarové skupině* jsou zahrnuta písmena, která obsahují dolní kličku.

j, P, g, q, y, ý

- ✍ V *šesté tvarové skupině* jsou obsažena a číslice, jejichž hlavním prvkem je pravý oblouk a zvláštní případy hadovek.

I, J, H, K, X, x, 2, 3

- ✍ V *sedmé tvarové skupině* jsou uspořádána písmena a číslice se svislou hadovkou, k níž se připojují levé a pravé oblouky, popřípadě vlnovka se závitem a číslice 8 jako zvláštní případ překřížených hadovek.

P, R, Ř, B, T, Ť, F, 5, 8

- ✍ V *osmé tvarové skupině* jsou písmena s hadovkou spojenou dalšími, stejně výraznými prvky, a písmeno s, které má svůj typický prvek srdcovku.

Ÿ, Ź, L, D, Ď, I, Ě, n, ň, s, š

- ✍ Do *deváté tvarové skupiny* jsme zařadili římské číslice – velká tiskací písmena bez patek.

I, V, X, L, C, D, M,

- ✍ V poslední, *desáté, tvarové skupině* jsou obsažena všechna interpunkční a matematická znaménka.

. : , „ ” ; ! ? - = + × () [] { }

Některá písmena se vyskytují ve dvou skupinách . Rovněž některé číslice v sobě obsahují více výrazných prvků. Dvojí zařazení je proto velmi žádoucí a pro důkladné nacvičení a procvičení tak, aby si začínající písař tvar konkrétního písmene nebo číslice co nejlépe osvojil.

6.3. Znaký písma

Současná doba vyžaduje, abychom psali rychle, proto by mělo být písmo jednoduché a úsporné. Tyto požadavky se odráží i v znacích písma. Jsou to: tvar, velikost, úměrnost a stejnoměrnost, jednotažnost a vazebnost, sklon, hustota a rytmižace, úprava písenností a rychlost psaní. (Doležalová: 1998: 7)

6.3.1. Kvalitativní znaký písma

Tyto znaký určují vzhled, kvalitu písma jako celku i jednotlivých písmen. Podle toho, jak je který písař ve svém písmu zachovává, mluvíme o kvalitě rukopisu. Podle toho se hodnotí čitelnost a úhlednost jeho písma. Kvalitativní znaký písma jsou:

- a) Tvar
- b) Velikost
- c) Úměrnost a stejnoměrnost
- d) Jednotažnost a vazebnost
- e) Sklon
- f) Hustota a rytmižace
- g) Úprava písenností

a) Tvar

Tvar písma znamená tvarově správně napsané písmeno. V současné době je kladen důraz na štíhlé tvary, protože ty jsou snadno čitelné a umožňují rychlé psaní.

Proto se již od přípravného období věnuje pozornost psaní oválů a štíhlým prvkům písma, např. horní a dolním obloukům. Pro nácvik tvarů písma má velký význam správný vzor. Žák s ním pracuje – obtahuje ho, napodobuje. Ve slabikářích, písankách, na tabuli i nástěnkách by proto měly být uváděny normalizované tvary písma, protože předtištěné tvary v současných školních materiálech nejsou jednotné ani jednoduché pro napsání. (Doležalová: 1998)

b) Velikost

Velikostí písma rozumíme především jeho výšku, tj. kolmou vzdálenost krajních bodů písmen od základní linky nebo od myšlené základny řádku na nelinkovaném papíře. Šířku písmen lze těžko určit, protože tvary písmen jsou příliš rozmanité.

Velikost písma nelze určit normativně. Vzorová předloha písmen a číslic je pro názornost psána tvary, které velikostí přibližně odpovídají průměrné výšce písma počátečních písarů v prvním ročníku. (Penc: 1958)

Velikost písmen na počátku rozvoje písarských dovedností podmiňuje hlavně dosažená úroveň tělesného i psychického zrání dítěte, jeho psychosomatické možnosti a grafomotorická zručnost. Tomu je přizpůsobena liniatura v písankách. (Doležalová: 1998)



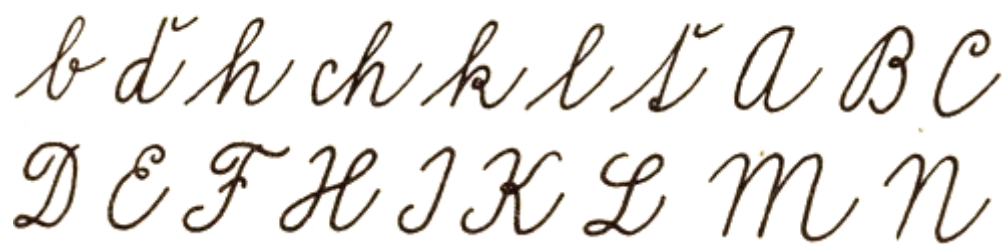
Úplná liniatura – linka základní + 3 pomocné linky

Co do výšky rozeznáváme písmena tří velikostí:

Písmena *střední* výšky (a, c, e, i, m, n, o, r, s, u, v, x, z);



Písmena s *horní délkou* (b, d, h, ch, k, l, t a většina písmen velké abecedy);



Písmena s *dolní délkou* (g, j, p, q, y);



Písmena s *horní i dolní délkou* (f, G, J, Q, Y), tzv. dlouhá.



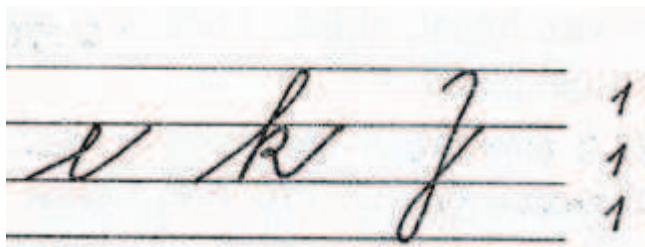
Výška písma se mění i v průběhu nácviku psaní nového písmene. První pokusy jsou prováděny ve velkých tvarech, postupně jsou zmenšovány do velikosti předepsaného vzoru.

V 1. ročníku počítáme s výškou písmen střední výšky asi 5 mm, ve 4. ročníku je výška písma téměř poloviční. (Doležalová: 1998)

Číslice běžné (arabské) i římské píšeme ve stejné velikosti jako písmena s horní délkou.

c) Úměrnost a stejnoměrnost

Úměrností velikosti písma rozumíme výškový poměr mezi písmeny střední výšky a ostatními písmeny s horní a dolní délkou. V předloze písma je poměr střední výšky písmen k horní a dolní délce přibližně 1 : 1 : 1. (Penc: 1958: 38)



Poměr jednotlivých částí písmene lze snadno dodržet díky pomocné liniatuře.

Stejnoměrností písma se rozumí dodržování stále stejných výšek u stejných typů písmen. Se zachováním stejné velikosti písmen v celém psaném projevu mají problém zvláště žáci 1. ročníku. I v tomto případě se osvědčila pomocná liniatura.



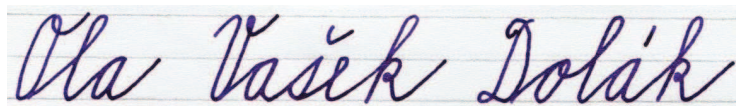
d) Jednotažnost a vazebnost

Jednotažnost znamená jednotažné psaní písmen bez přerušení, což umožňuje rychlejší psaní. Písmena mají být také vazebná, abychom při psaní slov nemuseli přerušovat psací pohyb. Přerušování totiž zdržuje a také dochází k nesprávnému nebo nedostatečnému spojení jednotlivých písmen a jejich částí. U číslic se požaduje pouze jednotažnost.

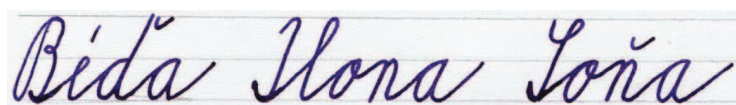
Jednotažná jsou všechna malá psací písmena kromě x, které se musí psát dvěma tahy. Všechna malá písmena jsou také oboustranně přípojná, výjimkou je opět malé x. Jednotažná jsou také většinou písmena velké abecedy. (A, B, C, D, E, G, H, CH, I, J, L, M, N, O, P, R, S, U, V, W, Y, Z). Dvěma tahy se píše písmena K, T, X, třemi tahy písmeno F.

Velká písmena se píší na začátku slov a vět, proto se u nich požaduje pouze pravostranná přípojnost. Nepřípojná jsou písmena F, P, T, k nim se další malé písmeno připojuje po přerušení psacího tahu.

Písmena D, O, V jsou zpravidla přípojná jen s malými písmeny, která mají horní kličky, jimiž vynikají nad úroveň písmen střední výšky. (Penc: 1958)



Velká písmena B, I, S připojujeme vratným (krycím) tahem.



Učitel vede žáky k tomu, aby psali diakritická znaménka až po napsání celého slova. Vede to k nácviku rytmického psaní, které usnadňuje žákům udržovat stejnou výšku, vzdálenost a sklon písmen, a ke kontrole vlastního zápisu. Od tohoto požadavku je upouštěno u dysortografiků, u nichž se naopak doporučuje psát diakritická znaménka ihned po napsání písmena. (Křivánek, Wildová: 1998)

e) Sklon

Sklonem písma rozumíme úhel, který svírá osa písmene s linkou. Současné písačky mají písmo předepsané od 75 do 80 stupňů. Úhel 75 stupňů byl dlouho považován za nejvhodnější, avšak ve školní praxi je nutno respektovat individuality žáků – tolerance 60-90 stupňů. (Křivánek, Wildová: 1998)

Písmo více nakloněné k lince (základně řádku) svírá s ní úhel menší než 75° se nazývá ležaté. Písmo málo nakloněné, které svírá se základnou řádku úhel větší než 75°, je písmo stojatější. Stojí-li písmo zcela svisle (svírá se základnou řádku úhel 90°), mluvíme o písmu stojatém. Přesahuje-li sklon 90°, je to písmo zvrácené. Sklon písma má vliv i na tvar písmen: stojaté písmo bývá okrouhlejší, ležaté bývá zpravidla štíhlé.



Za normální a přijatelný sklon tedy považujeme sklon písma v rozmezí 60°- 90° (od písma ležatého až do stojatého). Jiný sklon je nežádoucí.

Vnější příčiny špatného sklonu písma:

- ✍ Nesprávné sezení žáka při psaní, např. v poloze labilní (sedí-li na kraji židle, má nohy křížem, nemá chodidla obou nohou na téže úrovni), sedí v kosém úhlu k přednímu okraji lavice, má křivě natočený trup, naklání hlavu na stranu nebo příliš blízko k papíru.
- ✍ Nevhodné rozměry lavice, nízké nebo vysoké, nesprávný poměr výšky židle k výšce psací plochy, nevhodný sklon plochy lavice.
- ✍ Nevyhovující psací potřeby, zvláště pero se silným držátkem – to si vynucuje zvláštní nepřirozenou polohu při držení a vedení papíru nebo je žák drží nepevně či křečovitě. To mu brání ve volném pohybu ruky.

f) Hustota a rytmicizace

Pokud pozorujeme rozestupy mezi písmeny, mezery mezi slovy a mezi řádky, mluvíme o hustotě písma. Rytmicizací rozumíme uspořádání písmen, slov, řádků a odstavců v esteticky působící jednotný celek. Děti učíme správné hustotě a rytmicizaci písma po částech. Základem stejnoměrné hustoty písma a úhledné rytmicizace je pravidelný, rytmický pohyb ruky.

Rozeznáváme hustotu a rytmicizaci:

- ✍ Písmen ve slovech (rozestup písmen);
- ✍ Slova na řádku (mezery mezi slovy);
- ✍ Řádků na stránce (vzdálenost mezi řádky a směr jejich vedení).

Orientace v prostoru a dodržování mezer mezi slovy i řádky není pro začínajícího písaře samozřejmostí. Žák potřebuje radu a vedení. (Penc: 1958)

g) Úprava písemností

Žáci jsou při výuce vedeni postupně k celkové úhlednosti a estetickému vzhledu svých písemných projevů.

Již od počátku dopisují celé linky, pokud se slabika (slovo) na linku „nevejde“, píšou jen izolovaná písmena (slabiky).

6.3.2. Kvantitativní znak písma

Hbitost psaní udává množství (kvantitu) napsaných písmen za určitou časovou jednotku.

a) Rychlost

Počet písmen napsaných za časovou jednotku vyjadřuje rychlost psaní. I když „rychlé“ psaní je cílem v 1. ročníku, dbáme na individuální rozdíly v tempu psaní žáků.

Žáky nenutíme psát příliš rychle ani však příliš pomalu.

V 1. ročníku se rychlost většinou nezjišťuje, pokud ano, tak pouze orientačně a formou hry. Její výsledek lze použít především ke zvýšení celkové motivace žáka pro psaní.

Průměrná rychlost psaní se na konci 1. ročníku pohybuje kolem 10 napsaných písmen za minutu, ve 2. roč. – 20 písmen/1 min, ve 3. roč. – 30 písmen/1 min, ve 4. roč. – 40 písmen/1 min a v 5. roč. – 50 písmen/1 min. (Křivánek, Wildová: 1998: 74)

V dalších ročnících by měla být rychlost psaní alespoň orientačně sledována a formou herních činností rozvíjena.

Rychlost psaní se standardně měří tak, že žáci píší po dobu dvou (tří) minut přiměřeně dlouhý text, který znají z paměti. Počet všech napsaných písmen dělíme počtem minut, po které žáci psali. Rozdíl v rychlosti psaní bývá u jednotlivých žáků poměrně značný a je znakem písmařské vyspělosti žáka. Cílem vyučování psaní v prvním ročníku není rychlé psaní, neúměrný tlak na zvyšování rychlosti při počátečním psaní vede k neurotizaci žáků a ke špatným výsledkům. Vyskytují se deformace písmen a další chyby. Rychlost psaní lze měřit tehdy, předpokládáme-li jistý stupeň automatizace psaní. (Mikulenková, Malý: 2004)

7. SOUČASNÁ VÝUKA PSANÍ

Výuka počátečního psaní na základních školách se v jednotlivých zemích liší. Rozdíly mohou být nepatrné, ale i zásadní. Např. v metodických postupech a prostředcích, v délce přípravy psaní, ale i ve věku, kdy se s nácvikem psacího písma začíná.

Na našich školách je v současné době nejvíce používána tradiční metodika výcviku psaní, založená na analyticko-syntetické metodě. Podrobně se jí zabývá Jarmila Hřebejková ve své publikaci Čtení, psaní, jazyková a literární výchova v 1. ročníku. Metodický průvodce k trojdílné učebnici čtení a psaní. (Hřebejková: 1981)

Zároveň je však užívána nová alternativní metoda výcviku psaní, založená na rozumové činnosti dětí.

Obsah a cíle psaní v 1. ročníku jsou vymezeny školními osnovami a konkrétně rozpracovány v písankách. Nácviku psaní jako složce českého jazyka jsou vymezeny 3 hodiny týdně. Vzhledem k tomu, že je písařský výkon pro žáka velmi namáhavý, neučí se psát celých 45 minut, ale pouze část této časové jednotky, cca 10-15 minut. Je tedy třeba zařadit psaní vícekrát v jednom dni. Zbývající čas určený českému jazyku je potom věnován čtení, jazykové nebo literární výchově.

Na základě analýzy účinnosti výchovně vzdělávací práce je postupně prováděna redukce obsahu učiva s cílem odstranit přetěžování žáků a rozšířit prostor pro procvičování a upevňování učiva. (Doležalová: 1998)

7.1. Příprava na výuku psaní

Nácvik psaní v 1. ročníku na začátku školního roku je zaměřen na uvolnění celé paže. To probíhá při činnostech, které procvičují hrubou motoriku a uvolňují ramenní kloub a loketní klouby. Od rozvoje hrubé motoriky se přechází k rozvoji jemné motoriky.

Ramenní kloub

Uvolňujeme vždy ve stoje a s nataženou rukou. Např. natahujeme se na třešně, pereme prádlo, zvedáme ramena, kroužíme celými pažemi atd.

Loketní kloub

U některých cviků je možné sedět, ale doporučuje se stát. Např. kroužíme pažemi v loktech, hrajeme si na policisty, který řídí dopravu atd.

Zápěstí

Při cvicích se může stát i sedět, záleží však na cvicích, které jsou prováděny. Např. kroužíme v zápěstí, mícháme vařečkou atd.

Články prstů

Uvolňujeme ve stoje i vsedě. Vhodné je cvičení, kdy se dotýkáme palcem postupně všech prstů, hrajeme na flétnu, modelujeme kuličku atd.

Říkanka: „Ťuká, ťuká deštík na široký deštník. Ťuká, ťuká prstíkem, kdo je pod tím deštníkem? To jsem já panenka, točí se mi sukénka.“

Poté se přechází ke kresebným cvikům, které podporují grafomotorický rozvoj žáků, uvolňují pohyby ruky a paže a také cvičí jejich koordinaci a zrakovou regulaci. Cviky se doporučují psát ve stoje, na papír většího formátu (A4 nebo A3), psát měkký, materiálem, který zanechává výraznou stopu. Je vhodné tyto cviky doprovázet říkankami. Cviky vedou ke správnému držení psacího náčiní, k lehkému posunu ruky po papíře, k posílení svalů ruky a ke koordinované činnosti mozkových center zraku.

Před nácvikem se provádí tzv. **I. prognostický test – „Pilka“**. Dítě dostane za úkol nakreslit zuby od pily (provádí se na A4, bez předchozího nácviku). Po I. prognostickém testu následuje 10 kresebných cviků a po nich **II. prognostický test „Pilka“**.

Prognostický test zjišťuje grafickou připravenost a předpoklady pro výcvik psaní, naznačuje úroveň koordinované činnosti orgánů, které se podílejí na kresbě pilky – mozkových center, oka a ruky. Zároveň zjišťuje i úroveň schopnosti postřehnout, vnímat a zapamatovat si tvar.

10 kresebných cviků:

1) „kuřátko zobe“

U cviku dítě sedí, uvolňuje při něm zápěstí. Na papír dělá tečky, jako když zobe kuřátko. Dbát na to, aby dítě nedělalo čárky, ale tečky.

2) „*myška hledá úkryt*“

Dítě pracuje ve stoje, cílem je uvolnit ramenní kloub. Snaží se nepřerušovanou čarou vyplnit celou plochu papíru. Zpočátku může vyzkoušet obráceným koncem tužky.

3) „*kola traktoru*“

U velkých cviků děti stojí, u menších mohou sedět. Pro provedení bez obav si děti mohou cvik vyzkoušet obrácenou pastelkou. Uvolňují ramenní kloub, popř. zápěstí.

4) „*škatulata, hejbejte se*“

Dítě pracuje ve stoje, uvolňuje při tom ramenní kloub. Píše přímé čáry různým směrem od pevného bodu k pevnému bodu. Opět může použít obrácenou tužku.

5) „*let motýla*“

Při tomto cviku dítě může stát i sedět, záleží na velikosti cviků. Procvičuje se dolní oblouk. Dítě uvolňuje ramenní kloub, popř. zápěstí.

6) „*skok žáby*“

Dítě pracuje ve stoje, u menších cviků může sedět. Uvolňuje při tomto opět ramenní kloub, popř. zápěstí. Tento cvik procvičujeme tam i zpět.

7) „*závitnice*“

U velkých tvarů pracuje žák vstoje, u menších vsedě. Závitnici točí oběma směry, čáry se nesmějí prolínat.

8) „*auto jede*“

U toho cviku dítě pouze sedí, jde o psaní vodorovné čáry. Auto jede od patníku k patníku, cvičí se posun ruky po papíře. Provádí se pouze zleva doprava. Dbát na správné držení tužky.

9) „volně psaná vlnovka“

Velké vlny se píše ve stoje, malé vlnky vsedě. Dítě je píše pouze zleva doprava. Dbát na správné držení tužky.

10) „pilka“

Pilku lze užít i jako kresebný cvik. Dítě ho píše pouze jedním směrem. Pilku můžeme nahradit „oválem“, který dítě píše proti směru hodinových ručiček, pod úhlem 75°.

Ukázky kresebných cviků viz příloha č. 1.

Psaní psacích prvků

Po období uvolňování ruky a zdokonalování dalších předpokladů pro psaní přípravnými cviky následuje nácvik psacích prvků (prvků písmen). Tyto psací prvky se píše tužkou. Žáci se učí orientovat v liniatuře, uvědomovat si psaný tvar, jeho velikost a sklon. Je dobré prvky procvičovat ve velkých tvarech a v široké liniatuře, která bude postupně zmenšována.

Psací prvky: šikmá čára shora dolů, šikmá čára zdola nahoru, ostrý obrat, horní a dolní zátrh, horní a dolní klička, „kapička na drátě“, (Doležalová: 1998: 32-33)

Ukázka psacích prvků viz příloha č. 2.

7.2. Klasická metoda počátečního psaní

V dosavadním metodickém analyticko-syntetickém postupu nácviku psaní v 1. ročníku ZŠ, kterým se zabývá především Jarmila Hřebejková, lze vysledovat tři základní charakteristické znaky:

a) výrazné uplatnění didaktických zásad

Zásady postupného zvyšování náročnosti – např. nácvik psaní je veden od kresebných cviků a prvků písmen po nácvik psaní písmen, slabik, slov a vět. Obtížnost slabik i slov se postupně zvyšuje. Písemná cvičení jsou rovněž zařazována dle obtížnosti.

Zásady názornosti – vzor písmene je žákům předepisován na tabuli či v sešitu, postup psaní se jim několikrát ukazuje a vysvětluje.

b) využití analyticko-syntetických činností

Tvar nového písmene je při nácviku rozkládán a znovu spojován v celek. Nácviku psaní slabik (slov) předchází rozklad na hlásky (u slov na slabiky) a následuje napsání slabiky (slova) jako celku. Obdobný nácvik je u psaní vět.

c) souběžný nácvik čtení a psaní

Vlastní nácvik písmen začíná nejjednoduššími písmeny: e, é, i, í, u, ů, ú, m. Při nácviku psaní písmen se srovnávají tvary tiskací a psací abecedy. Psací pohyb je doprovázen slovním pohybem. Pomocí čtení a psaní i pomocí obrázků, které žáci pojmenovávají, je neustále upevňována hláska a písmeno (v tiskací i psací podobě). Tomu je přizpůsobena i úprava a obsah stránek ve slabikářích a v písankách .

K upevnění znalosti tvarů písmen se užívá především opisu, přepisu i diktátu.

Žáci mohou v tomto období začít psát perem. Není to však nutné. Není dobré u všech žáků postupovat stejným tempem, mohly by být ohroženy jejich výkony. Proto je dobré u některých prodloužit období, kdy píše tužkou. Je vhodné dodržet zásadu, že nebudou perem psát poprvé, když budou probírat nové učivo a nebudou psát perem, když ještě nebudou psát lehce tužkou.

Psaní slabik a slov se opírá o akusticko-kinestetickou analýzu slyšené slabiky (slova) a analýzu a syntézu grafomotorickou. Zraková představa kontroluje psací pohyb. I nadále pokračuje nácvik psaní jednotlivých písmen. Využívá se opisu, přepisu, diktátu.

Úkolem další etapy výcviku psaní je ovládnout tvary písmen a jejich spojování, individuálně napravovat grafické odchylky ve tvarech písma, osvojit si některá pravopisná pravidla a zdokonalovat žáky v opisu, přepisu a diktátu a ve psaní dle obrázků. Učí se samostatné písemné práci podle písemného zadání. Písemné práce v 1. ročníku jsou jednoduché a prosté, vycházejí ze zájmů a zkušeností dětí. Mají se opírat o bohatá ústní cvičení. Nejběžnější z nich jsou odpovědi na otázky. (Doležalová: 1998: 29-34)

7.3. Alternativní metoda počátečního psaní

J. Šemberová ve svých pracích z 90. let zdůvodňuje nutnost poskytnout pomoc písarům začátečníkům při nácviku psaní, neboť mají mnoho problémů při provádění této činnosti a dopouštějí se proto mnoha chyb.

Věnují mnoho času prostorové orientaci v sešitě, kde jim je jedinou oporou linka a předepsaný vzor. Žáci začínají psát s nejistotou a rozpaky. Odhadují začátek tahu písmene, jeho výšku a šířku, odstupy a proporce. Se vzdalujícím se vzorem přeceňují velikost písmene. Vzor se dostává do periferní zóny zrakového pole, takže se vzhledem ke srovnávání různých znaků a prvků písmene se vzorem narušuje koncentrace pozornosti žáka. Někdy však dochází k tomu, že žák předepsaný vzor vůbec nevnímá a soustřeďuje se jen na psaní „svého“ tvaru písmene. Žák musí myslet ještě na správné sezení, správné držení psacího náčiní, na správné umístění sešitu. Dále kontroluje utvářený tvar a stopu pera, které vede nejistým pohybem ruky, jenž je nedostatečně koordinován se zrakovou představou písmene.

J. Šemberová navrhuje metodický postup nácviku psaní, který užívá principu vydělení opěrných bodů na pomocné liniatuře. Tyto prostředky se jeví velmi vhodné také k navozování uvědomělé sebekontroly žáků. Umožňuje jim provádět ji již v průběhu činnosti (psaní). (Doležalová: 1998: 44-45)

Autorka vychází ve svých experimentech z teorie J. P. Galperina o utváření rozumových operací. Velkému množství požadavků, které klade psaní, se začínající písar těžko brání, neboť nemá úplnou soustavu opěrných bodů a pravidla správného provedení celé činnosti. Dokud mu nebudou poskytnuty, bude se žák učit psát nahodile a s námahou, bude učit psát dlouho a se řadou chyb.

Ve využití opěrných bodů na pomocné liniatuře vidí jednu z možností, jak odstraňovat obtíže při psaní. Tyto prostředky zvyšují podíl samostatnosti, uvědomělosti a sebekontroly. Zmenšují také výskyt chyb především v základních znacích písma, jako je tvar, velikost, úměrnost a stejnoměrnost.

Je kladen důraz na první etapu – tzv. orientační. Žáci mají dostat úplný přehled podmínek, které je orientují v zadané úkolu a měl by být u nich utvořen úplný orientační základ činnosti. Již v přípravném období (než píše první písmeno) se žáci hravou formou učí nacházet systém orientačních bodů ve všech dílčích případech. Jejich nalezení a vyčlenění urychluje později vlastní proces nácviku psaní, odstraňuje chyby a rozvíjí žakovu aktivitu. (Šemberová: 1984: 14-15)

Navrhovaný postup ke zkvalitnění výuky psaní

Navrhovaný postup ke zkvalitnění výuky psaní v elementární třídě se opírá v oblasti teoretické a aplikační o poznatky koncipované J. P. Galperinem v „teorii formování rozumových operací.“

Výsledek učení závisí na dvou stránkách učení: Na charakteru operací samotných žáků (podle toho, zda jsou zaměřené na ty stránky objektů, které si mají osvojit) a na kvalitě řízení těchto operací. Čím kvalitněji řídí učitel žákovy operace, tím je dosahovaný efekt vyšší.

Rozhodující úlohu při utváření činností má její první orientační část: určuje rychlost procesu utváření a kvalitu utvářené činnosti. Smyslem této první etapy je vytvoření předpokladu činnosti, a to v podobě orientace v úkolu, sestavení předběžné představy úkolu v podobě „orientačního základu činnosti.“ Jejím cílem je provést takový rozbor výchozí situace, který vede k odhalení a označení „opěrných bodů, znaků“, jež jsou pro realizaci činnosti rozhodující.

Podstatný význam v této důležité fázi, kdy se žák orientuje v zadaném úkolu, má míra úplnosti přehledu o podmínkách, které jsou objektivně nevyhnutelné pro úspěšnou učební činnost. Přehled o podmínkách lze žákovi prezentovat již hotový se zadáním úkolu nebo ho žák získává samostatně, stačí-li ovšem vzhledem ke svým schopnostem a vědomostem sám zajistit potřebné údaje pro řešení daného problému. V případě, e je na žákovi, aby sám zajistil všechny potřebné orientační body a pravidla pro správné provedení celé činnosti, postupuje zpravidla pokusem a omylem, s velkou námahou a nahodile. Vypracování úlohy mu trvá poměrně dlouho, dopouští se řady chyb.

Posuzujeme-li výuku psaní v 1. ročníku základní školy z hlediska koncepce postupného rozumového vývoje, domníváme se, že současný způsob psaní v sešitech pouze s jednou základní linkou v počáteční etapě výuky jednotlivých písmen malé a velké abecedy (tj. v období zhruba od října do ledna) neposkytuje všem žákům v dostačující míře podmínky k utváření úplného orientačního základu činnosti. Tím je postup výuky psaní a nácvik psaní pomalejší, snižuje se i kvalita výkonu. Místo toho, aby se žák soustřeďoval na vlastní grafický projev a realizaci potřebného tvaru písmene, věnuje příliš mnoho času a úsilí prostorové orientace v sešitě, nad linkou, než započne s rozpaky a nejistotou psát požadované písmeno.

Pro vznik orientačního základu činnosti jsou rozhodující především tyto vlastnosti činnosti: zobecněnost, způsob osvojení a úplnost. Každá z nich má svoje specifické důsledky pro práci s učebními cíli i pro průběh a výsledky žákova učení.

Vytváření úplného orientačního základu činnosti, který je zejména z hlediska žákova učení, rozvíjení jeho samostatnosti a aktivity vysoce účinný, se dotýká i výuky psaní. Úplný typ orientace spočívá v tom, že je žákovi předložen hotový vzorek výsledné činnosti – vzor písmene s vyznačenými opěrnými body: vzor písmene střední výšky, písmene horní i dolní délky umístěného na základní lince mezi linkami pomocnými – a návod, jak „hledat opěrné body“, tj. jak vyanalyzovat podmínky a znaky správného provedení činnosti.

Vysvětlí se mu, k čemu jsou potřebné a jak se odlišují. Pak se mu předkládají nová písmena a on sám hledá opěrné body. Naučí se tedy hned psát písmena, nejprve sestavuje úplný orientační základ této činnosti, tj. dostane obecný návod, který mu umožňuje nacházet úplný systém orientačních bodů ve všech dílčích případech daného bodu. Doba potřebná k osvojení činnosti se tím sice v prvních fázích prodlouží, ale pak se rychle zkracuje. Kvalita výkonu je vysoká.

Nalezení a vyčlenění orientačních bodů při psaní jednotlivých písmen je pak výsledkem žakovy uvědomělé a systematické činnosti, cílově orientované. Identifikace všech potřebných orientačních bodů, a tedy i činnosti, která se o ně opírá, zrychluje proces nácviku psaní, odstraňuje chyby, rozvíjí žakovu aktivitu a samostatnost. Jakmile žák identifikuje potřebné orientační body u jednotlivých písmen, může s jejich pomocí samostatně realizovat vlastní činnost. Znamená to, že v dalších etapách výuky psaní, význam opěrných bodů (pomocné liniatury) ztrácí smysl, neboť osvojená činnost samostatně určovat úplný systém opěrných bodů je schopna transferu (přenosu).

Za takových to podmínek postupuje nácvik psaní velmi rychle: k napsání prvního správného písmene je třeba v průměru celkem 14 opakování, k napsání druhého a dalších 8 opakování a počínaje osmým písmenem píšící žáci většinou všechna následující písmena správně při prvním pokusu. Počtem opakování lze zjišťovat i míru osvojení dovednosti: např. průměrný písák při pomocné liniatuře potřebuje k osvojení písmene „e“ v průměru 25 opakování – méně úspěšný v průměru 40 opakování, k písmenu „j“ potřebuje průměrně 11 opakování, méně úspěšný 20 opakování.

Takto koncipovaný proces učení je nejen úspěšný, ale po určitém počtu opakování vede k tomu, že žák řeší všechny další podobné úkoly bez učení, jeho výsledkem je tedy

nejen osvojení si určité konkrétní činnosti, ale též osvojení obecného principu této činnosti.

Ve všech druzích a formách učení je vždy nezbytné dbát na to, aby se žáci učili na adekvátní orientační bázi, upevňující anticipační vztah k cíli a aby bylo zajištěno nezbytné řízení procesu učení žáků.

Neméně závažná je skutečnost, že je možné a zároveň nezbytné rozvíjet tvořivost za pomoci příhodných podmínek u středně a méně nadaných žáků, včetně těch nejslabších. V obvyklé praxi počátečních tříd se poskytuje nejslabším žákům často i nejméně příležitostí pro skutečnou intelektuální činnost. Doplnující úkoly a velké množství doplňujících cvičení se považují za prostředky nutné k překonávání zaostávání u neprospívajících žáků. Důsledkem toho je, že u nich dochází k přetížení rozporů a konfliktů s učiteli.

Orientační část, i když proběhla velice úspěšně, sama k cíli činnosti nevede. Ideální nebo materiální přeměny v objektu při utváření činnosti zajišťuje prováděcí část. V ní žáci provádějí úkony v materiální, vnější podobě, a osvojují si veškerý obsah činností. Učitel předkládá žákům nyní již konkrétní písmeno, např. „e“, „u“, vyvozuje jeho psací podobu, s pomocí zjednodušeného názvosloví, analyzuje psací pohyb, identifikuje potřebné orientační body a předloží žákům hotový vzor výsledné činnosti. Žáci si pak vlastní aktivitou osvojují veškerý obsah činností, jejíž všechny prvky berou na sebe podobu vnější řeči: to umožňuje učiteli objektivně kontrolovat každé provedení žákovy operace a osvojování dovednosti psaní cílevědomě řídit.

Žákova činnost prodělává postupně další zobecnění a zkrácení, zdokonaluje se i „dovednost vidět a slyšet“ (percepční způsob činnosti: jako příklad lze uvést orientačních bodů očima.). Žákova předmětná činnost se po odrazu v různých formách řeči stává činností rozumovou, intelektuální. Maximálně se zkracuje a automatizuje.

Pomocné linky (pro písmena střední výšky, horní a dolní délky a písmena dlouhá) mají význam skutečně jen pomocný, nikoli stěžejní. Někteří učitelé se totiž domnívají, že dodatečné doplnění pomocných linek v písankách vlastní problém počátečního psaní vyřeší. Pokud zároveň nedokáží určit a stanovit, kdy žáci – v tomto případě osvojující si dovednost psaní metodou pokusu a omylu – pomocnou liniaturu již nepotřebují, dojde k situaci, že pomocné linky nejen nesplní svůj pravý účel, ale stanou se brzdícím elementem v rozvoji žákovy dovednosti správně a úhledně psát. Žák se pak totiž učí

psát písmeno do prostoru ohraničeného linkami. V případě, že pomocné linky nebude mít k dispozici, nedokáže správnou výšku písmen zachovat.

V počátečních etapách výuky psaní napomáhají žákovi pomocné linky k snazšímu srovnávání aktuálního výkonu s plánovaným cílem a posouzení, zda se cíli (vzoru písmene) přibližuje, zda je jeho výkon kvalitní. Sebekontrola činnosti má i své aspekty psychologické, týkající se například subjektivní jistoty a nejistoty o správnosti vlastního výkonu. Žák (spolužák) takto dokáže uvědoměle posoudit a ohodnotit napsané písmeno v sešitě i na tabuli, říct proč se mu „líbí“, kdo udělal při psaní chybu i jak ji napravit.

Přechod od předmětné činnosti i činnosti intelektuální si však nelze představovat jako nějaké mechanické převedení vnějšího ve vnitřní, objektivního v subjektivní, materiálního v ideální. Je to složitý a dlouhodobý proces, probíhající a provázený osobitými změnami.

Na sledování průběhu činnosti žáka při psaní, na porovnávání dosažených výsledků se zadanými vzory je zaměřena kontrolní část činnosti. I její pomocí se provádějí potřebné korekce jak v orientační, tak i v prováděcí části činnosti.

Úspěch přechodu od výchozího stavu procesu osvojování si dovednosti psát ke konečnému je přímo závislý na úrovni řízení učební činnosti žáků učitelem. O optimálním řízení učební činnosti nelze hovořit, jestliže ignorujeme poznávací činnost žáků a její charakter a jestliže v etapě vlastního řízení výuky psaní ve škole – kdy dochází prostřednictvím promyšlených zásahů učitele k usměrňování práce žáků – chybí vymezení, jakými kvalitativně odlišnými etapami probíhá utváření činnosti a k jakým cílům směřuje.

Cíl je konečnou představou toho, čeho má být na konci vyučovací hodiny dosaženo. Konkrétní cíl vyučovací hodiny lze formulovat jako konkrétní výkon žáka: ten se dá rozložit na operace a úkony, které se dají vnějškově navozovat, registrovat a hodnotit a které determinují rozhodování učitele ve všech ostatních etapách modelu řízení. Cíl určuje i zaměření kontrolních procesů, jejichž výsledky slouží ke komparaci s očekávanou cílovou představou. V neposlední řadě je cíl motivačním faktorem.

I přes pečlivé stanovení vlastního řazení učební činnosti je nutné provádět po celý průběh plnění stanovených dílčích cílů i zpětnou kontrolu, jejíž funkcí je poskytovat žákům a učitelům zpětnovazební informace i úrovni práce, o pravděpodobných příčinách chybování a umožnit jim případné korekce v prováděné činnosti.

Nutno však též poznamenat, že učení je proces aktivní: předpokládá u žáků určitý systém činností. Charakter těchto činností ovlivňuje rozhodujícím způsobem kvalitu získaných vědomostí i proces osvojování dovedností. Není totiž vůbec lhostejné, jakou činností žák určité vědomosti získal. Produktivní cestou, jak získat určité vědomosti, není nikdy např. mechanické memorování ani postup na základě „pokusu a omylu“ (např. v počáteční výuce psaní). Jestliže se k nim žáci při běžném učení často uchylují, pak je to proto, že nejsou vedeni k adekvátnější činnosti.

Zásada aktivního učení, aktivní poznávací činnosti žáků je obecně známa, nebývá však vždy správně realizována v pedagogické praxi. Jednak tím, že se nebere v úvahu, že pro úspěšné učení není vhodná jakákoli aktivita žáků, ale jen aktivita určitého druhu, vyhovující určité řadě podmínek. Dále tím, že se vychází z toho, že žák je již připraven k určité činnosti a vše závisí jen na tom, abychom jej vyvolali, aby určitou činnost započal. Zpravidla však k této činnosti dochází až během vyučování.

S problémem vymezení učebních cílů pro určité etapy procesu psaní úzce souvisí hodnocení dosažených výsledků (podle stanovené soustavy objektivních ukazatelů). Diagnostický postup, „Klíč“, jímž jsou hodnoceny výsledky žákova psaní, si učitelé stanovují podle vlastních představ, často bez zdůvodnění jejich adekvátnosti vytýčeným cílům. Znamky, které udělují jednotliví učitelé ze stejné kontrolní úlohy, jsou téměř vzájemně nesrovnatelné. Požadavek objektivitu vyžaduje přesné vymezení kontrolních úkolů, které by umožnily jednoznačně určit stupeň osvojení vědomostí a dovedností na stanovené úrovni. Příliš často je výsledná známka za dílčí školní nebo domácí cvičení žáka jeho jedinou informací o správnosti či nesprávnosti písařského výkonu. K tomu je třeba dodat, že při kontrole a hodnocení jen konečných výsledků, kterých žáci dosahují na základě složité, někdy i pro ně neznámé činnosti, mají učitelovy regulativní a korektivní zásahy celkem nepodstatný charakter. Je běžnou praxí, že žák v 1. ročníku dostává za svůj výkon např. „trojku, čtyřku či dokonce pětku“, aniž učitel provede sebemenší korekci jeho úkolu. Tím zákonitě vyvstávají otázky: „Jakou informaci dostává žák od učitele, jakých chyb se vlastně dopouští, za co dostal dostatečnou. Je známka jedním z motivačních činitelů ovlivňujících žákovu úspěšnost a neúspěšnost, do jaké míry je nositelkou zpětné informace, jakou roli hraje v řízeném vyučovacím procesu?“

Jsou-li však známky skutečným sumárním ukazatelem výsledků, jichž žáci dosahují, pak musí být zdůvodnitelné. Avšak otázky „co“ hodnotit a „jak“ hodnotit zůstávají stále ještě otevřené.

Výsledky pedagogického experimentu potvrdily oprávněnost používání pomocné liniatury, zejména úplné liniatury v počátečních fázích výuky psaní. Aplikace úplné liniatury, se statisticky vysoce významně odrazila ve výkonech všech žáků začleněných do výzkumu. Výkony jednoznačně potvrdily oprávněnost požadavků, aby proces výuky psaní ve škole byl nejoptimálněji řízen v prvních etapách, kdy si žáci vytvářejí předpoklady k nové činnosti, sestavují se předběžnou představu o úkolu, budují si „orientační základ činnosti“, systém bodů a znaků rozhodujících pro vlastní realizaci psaní.

Doba potřebná k osvojení činnosti se tím sice v prvních fázích prodlouží, ale pak se rychle zkracuje. Proces utváření dovednosti psát se zrychluje – od prvních nevyrovnaných výkonů odrážejících se v úrovni počtu potřebných opakování, přecházejí žáci k výkonům stabilnějším. Již od třetího písmene je rozložení počtu opakování vyrovnanější, vzrůstající je i kvalita výkonu.

Aplikací úplné liniatury a řízením procesu učení realizujeme skutečný individuální přístup k žákům. Nácvik psaní u výborných písarů probíhá rychle, vyznačuje se trvalostí a šířkou přenosu. Pomocné linky proto velmi brzy ztrácejí své opodstatnění. Úspěšní písari je po osvojení několika prvních písmen v 1. písance prostě dál již nepotřebují. Výuka psaní pomocí liniatury – významně napomáhá průměrným, zejména pak méně úspěšným písarům k dosažení lepších výsledků, k rozvoji jejich dovedností i schopností. Navíc „počítá“ i se žáky problémovými. Mezi méně úspěšnými žáky jsou často i ti, jejichž výkon je ovlivňován vnitřními faktory neúspěšnosti (neurotičtí žáci, žáci s LMD, s dysgrafií, atd.) nebo faktory vnějšími (nevyrovnané rodinné prostředí, neúspěchy ve škole, dlouhodobější absence ve škole).

V této souvislosti je nutné zdůraznit, že aplikace úplné pomocné liniatury má své teoretické i praktické opodstatnění u všech žáků. Napomáhá jim v rozvoji psaní do té doby, než si osvojí obecný princip této konkrétní činnosti. Učitel musí individuálně posoudit, do jaké míry si jednotliví žáci činnost osvojili (míru osvojení vyjadřuje počet potřebných opakování ke zvládnutí písmen psací abecedy) a rozhodnout, kdy jim pomocná liniatura již nepřináší informace, kdy ji nepotřebují. Analýza výsledků potřebných ke zvládnutí jednotlivých písmen potvrzuje nutnost individuálního přístupu:

aplikace úplné pomocné liniatury u úspěšných písarů se jeví účelná pouze u prvních 8 písmen, u průměrných písarů 15 písmen, u nejslabších písarů může být v jednotlivých případech nutná i déle.

Takto koncipovaný proces učení nelze zaměňovat za proces, v němž žáci pouze žáci píšou do prostoru omezeného pomocnými linkami a po celé období výuky psaní v 1. ročníku základní školy. Pomocná liniatura v tomto případě sama o sobě nejen nepomáhá rozvoji dovednosti správně a úhledně psát, ale po určité době se stává dokonce brzdicím elementem žákova rozvoje a projevuje se pak tím, že žák není schopen bez její podpory udržovat správnou výšku písmen.

Metodický postup inovativní metody

- 1) Před vlastním psaním provádíme tzv. přípravné cviky.
- 2) Návuk psacího písmene vyvozuje učitel z písmene tiskacího, které již žáci znají. Pokud jde o podobný tvar, psací písmene vepíšeme do písmene tiskacího.
- 3) Každé nové písmeno učitele předepíše ve velkém tvaru na tabuli a uloží do úplné liniatury. Společně s žáky doplní orientační body a ukáží si sklon písmene. Žákům učitel vysvětlí, z jakých psacích prvků se písmeno skládá, jak se vedou jednotlivé tahy, kde se písmeno dotýká, protíná, jak jednotlivé psací prvky propojíme. Prvky spojujeme pomocí krátkých básniček, říkanek. Rytmizace pomáhá žákovi překonávat počáteční obtíže, odstraňuje pocity strachu, nejistoty a pomáhá k pravidelnému a rovnoměrnému pohybu po papíře.
- 4) Učitel ukazuje žákům, jak se písmeno píše „prstem ve vzduchu“, stojí k žákům obrácen zády, případně ukazuje psaní písmene zrcadlově.
- 5) Návuk psaní „ve vzduchu“ - žáci mohou psát prstem ve vzduchu, popřípadě mohou mít v ruce tužku. Učitel předvádí dětem zrcadlově ve vzduchu, nebo obtahuje velký tvar písmene, který je předepsán na tabuli. Návuk psaní ve vzduchu doprovázíme říkankou nebo jen popisem tvaru písmene. Dále můžeme k procvičení tvaru písmene využít různé materiály, ze kterých písmena vytvarovat. Např. měkký drátek, namočená vlna nebo proužky papíru.
- 6) Návuk psaní písmene na tabuli – může se provádět pomocí štětce namočeného do vody, houbičkou, popř. křídou. Je důležité vystřídat u tabule co nejvíce žáků. Důležité je, aby žáci vepisovali písmeno do liniatury. Žáci písmena hodnotí. Učitel napíše řádek

„neposlušných písmen“ a děti rozlišují písmena správně, nesprávně napsaná a komentují proč.

7) Žáci píší do sešitů – psací prvky, popř. i některá písmena, píší žáci tužkou. Pero dostávají za odměnu při lehkém přitlaku na tužku. Do písanek píšeme s žáky maximálně 3-4 řádky, 7-8 minut. Pokud žáci píší déle, stává se psaní bezúčelné. Ani domácí úkoly nezadáujeme delší než 3-4 řádky. (Kořínek, Krivánek: 1998: 111-120)

Ukázka psaní do liniatury a vyznačení orientačních bodů viz příloha č. 3.

8. COMENIA SCRIPT

Abecedu Comenia Script navrhla doktorandka VŠUP v Praze Radana Lencová. Autorka se komplexně zabývala tématem "Kaligrafie dnes - rukopisné písmo". Z toho pak vzešel návrh nového školního psacího písma, několik samostatných publikací a několik kaligraficky zaměřených autorských knih. V současné době je nově na trhu Comenia Script - praktický manuál, který je vytvořený pro nácvik jednoduché psací abecedy a mohou ho využít především učitelé a rodiče dětí na základních školách.

Comenia Script je praktické psací písmo pro děti, které je jednoduché, moderní a současné. Má sloužit jako základní psací tvar, který bude obohacen o individuální tendence každého písaře, který si písmo přizpůsobí: v abecedě je několik písmen, jež mají více tvarových variant. Pro speciální účely je vypracována také bezserifová forma písma (místo smyček se u písmen píší volné dříky, které nenutí písaře se vracet zpět na základní účaří a všechna písmena spojovat. Aby byla písmena vizuálně výraznější a písmo čitelnější, používají se pro zvýraznění dříků tzv. serify, které označují začátek tahu; bezserifová forma tedy znamená psát písmena bez zmíněných serifů). Comenia Script může rovněž posloužit i k sazbě, např. ve školním prostředí nebo v dětské literatuře. (http://www.lencova.eu/cs/uvod/comenia_script/comenia_script_pismo)

8.1. Proč nové psací písmo?

V současnosti se ve školách používá psací vzor, který tvarově vychází z estetiky krasopisných písem 19. století. Východiskem pro něj byla kdysi v minulosti tzv. anglická latinka, která byla ve čtyřicátých letech 19. století upravena pro potřeby českého psaní. Jednalo se o krasopisnou dekorativní formu, jejíž tvary se musely přesně dodržovat. Poslední variantou tohoto písma je psací vzor, zavedený v sedmdesátých letech 20. století, jehož velká písmena jsou dosti složitá a v některých případech se vracejí ke starším krasopisným tvarům, jež byly psané ostrým ocelovým perem stylem „přítlaku“, kde vznikaly slabé a silné tahy. Nevýhodou současného psacího vzoru je také velmi úzký obraz, který stěžuje čitelnost, tzn. písmena jsou příliš zúžená. Pro běžné psací písmo je vhodnější naopak otevřená kresba blízká normálnímu rytmu psaní, kde je zdůrazněná individuální šířka každého písmene, aby je oko mohlo lépe rozlišovat. Většina lidí dnes dává přednost psaní na počítači, a to i v osobním sdělení, s ve svém

rukopisném projevu se uchyluje k takovým formám, které mají se základním školním písmem velice málo společného. Je to např. obecná tendence písmo zjednodušovat, psát spíše izolovanými znaky než písmem dokonale spojeným, a především více tiskacími než psacími formami atd. U současných písařů se projevuje spíše touha po jednoduchém a čitelném sdělení než po krasopisu. Dnešní doba je poznamenána nejen vlivem monolineárního psacího nástroje – propisky, kuličkového pera, mikrotužky – ale i vlivem nové vizuální konvence, která pochází z převahy typografických písem. Každá doba by měla mít své psací písmo, které jí odpovídá. Autorka se domnívá, že písmo, jež následuje kánon krasopisnosti 19. století, se pro naši dobu již nehodí. Obzvláště nefunguje-li jako čitelný dorozumivací produkt. Tato skutečnost vedla k hloubkovému přehodnocení současného psacího vzoru a vytvoření nového, jednoduššího psacího „modelu“, k položení základu pro písmo, které doba vyžaduje – jednoduché, „rychlé“, a čitelné.

Nový psací model

Dle autorčina názoru je lepší naučit se jedno písmo v dětství, a to pak používat i v dospělosti. Je proto dobré psát už od začátku jednoduchým a praktickým písmem, které je dobře čitelné i při rychlém psaní. Čitelnost je základ rukopisného sdělení. Autorka se však vyhýbá termínu „psací vzor“, který je spojen s přesným napodobováním ideální předlohy (princip krasopisu). Tento návrh písma ale ideálem určitě není, má sloužit jenom jako základní tvar, který si každý písař obohatí individuálními prvky (vlastním sklonem, výběrem z několika tvarů písmen apod.), nebudou-li na překážku čitelnosti.

Tvarové základy

Comenia Script tvarově vychází z renesanční italiky, ale vzhledem připomíná spíše tiskovou kurzivu (tiskací nakloněné písmo). Navrhované písmo následuje právě renesanční písmařství, kde byly písmové znaky co nejjednodušší a co nejméně kaligraficky dekorativní.

*Di date dico che mal conoscete
 fur lo pre suo da quel popolo igrato
 che solo a insti mator di salme
 fussio pur lui cata fortuna nato:
 p la spro esilio suo cola mirate
 dare del modo ispiu felice stato*

Renesanční latinka

(Lencová: 2008)

Pro velkou abecedu je zvolena římská kapitála. Tak vzniká dokonalé spojení velké a malé abecedy v dobře čitelný a praktický celek. Aby byla zachována přesnost geometrických proporcí, tvary velké abecedy vycházejí přímo z tvarů římské kapitály.

LAVDIO·DRVSIF
 LIBVNIC·POTEST
 LITIVST·FSTEL·BAR
 LIBVNVSM·MILITVM

Římská kapitála

(Lencová: 2008)

Z výzkumů vyplynulo, že převážná většina dospělých lidí, jejichž rukopis se dá označit za dobře čitelný, používá k psaní právě variantu tiskové kurzivy, tzn. nespojené písmo.

8.2. Abeceda

Velká abeceda

Základní kresba velké abecedy je proporčně vyváženou variantou nejen tiskacího písma – v psaném rytmu může nabýt až překvapivě rukopisné krásy. S malou abecedou vytvoří optimální grafickou jednotu. Protože je velká abeceda jednoduchá, nebrání rychlému psaní. To lze ocenit hlavně v začátcích vět. Nejsou zde zbytečné okrasy či „zdržující“ a zbytečné horizontální vlnovky. Co se týče napojování s malou abecedou, velká písmena fungují samostatně, není třeba na ně malou abecedu přímo navazovat. Většina horizontálních tahů začíná jemnými přetahy vlevo (B, D, E, F, P, R). Při

rychlejší psaní se mohou ještě více zvýraznit, a písmeno tak dostane osobitý výraz (viz příloha č. 5)

Malá abeceda

Není to přímo renesanční kopie, ale inspirace základní kostrou malé abecedy „kancelaresky“, pro niž jsou charakteristické dřívky bez smyček a přiřazování písmen místo spojování. Základní kresba malé abecedy je pojatá v co nejotevřenější formě; je snáz čitelná a zároveň „připravena“ na individuální šířku u každého dětského písáře. Šířka malých písmen Comenia Script je optimální a doporučená. V abecedě je několik písmen, která mají dvě tvarové varianty. Děti se tak mohou rozhodnout pro tu, která jim lépe vyhovuje, nebo používat obě (viz příloha č. 5).

Číslice

Pro číslice autorka hledala co nejtypičtější a nejčitelnější formu, elegantní a praktickou, aby zvládla rychlé, definitivní a rozhodné tahy, zároveň však takovou, aby zabránila záměnám číslic mezi sebou. Dvě číslice (3 a 4) mají také po dvou tvarových variantách (viz příloha č.5).

Velikost, liniatura

Základní velikost abecedy pro nacvičování je uzpůsobena dětské ruce, věku kolem šesti let. Autorka doporučuje neměnit po celou dobu nacvičování základní velikost písma ani liniatury.

Pro psací písmo je nejdůležitější střední výška písmen (velikost malého „a“). Oproti stávajícímu vzoru, kde jsou všechny výšky stejné, má nyní dítě na písmeno větší prostor. Střední výška se z původních 6mm zvětšuje na 8 mm. Horní a spodní linie mají stejnou výšku 5 mm. Základní linie, na níž jsou písmena postavena, je vyznačena plnou čarou, ostatní, doprovodné linie čarou přerušovanou. Dítě si má uvědomovat především základní linii. Je dobré používat pouze základní linku, např. s naznačením tečky, odkud tah vychází. Později lze přistoupit k jemně linkovanému sešitu s danými poměry abecedy. Nejlepší však je psát do bílých sešitů a liniaturu mít nakreslenou na vsunuté papírové podložce.

Serify

My i naši prarodiče jsme byli zvyklí psát na horních a dolních dřících smyčky (např. u malého *t*, *o*, *k* a u velkého *K*, *O*). Ty jsou však podle autorčina názoru nepraktické. Vznikly v období baroka z kaligraficky zdobených horních přetahů. Mělo se také za to, že smyčky urychlují psaní. Není tomu vždycky tak, a když, tak často na úkor čitelnosti. Při rychlém psaní jsou si písmena se smyčkami velice podobná (někdy až tvarově splývají) a navíc odvádějí pozornost od základní střední výšky. Praktičtější a čitelnějším řešením jsou proto volné dříky, které nenutí písaře se vracet zpět na základní účaří a všechna písmena spojovat. Aby byla písmena vizuálně výraznější a písmo čitelnější, používají se pro zvýraznění dříků tzv. serify, které označují začátek tahu. Všechny serify píšeme zleva doprava. Jsou jedním z prvků pomáhajících dobré čitelnosti a praktickému psaní. Nemusí být výrazně velké, důležitý je vědomý moment nasazení na začátku tahu. U dolních dotahů zachovávají serify svůj přirozený směr. U velké abecedy nejsou potřeba, písmena díky svým proporcím vizuálně fungují samostatně. Výjimkou je pouze velké *I*, kterému serify pomáhají k dobrému rozlišení.



(Lencová: 2008)

Napojování a rytmus

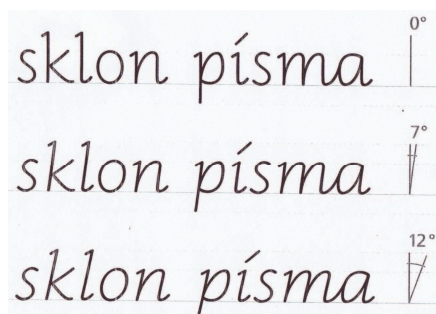
Přirozené spojování se při psaní děje automaticky, a to i při pomalém psaní, a vzniká jen tam, kde je potřeba. Vznikají tzv. ligatury, se kterými pracovalo již středověké písmařství. Správné napojování vzniká přirozeně, tak jak to ruka každému umožňuje. Neměli bychom se snažit o jednotaznost za každou cenu, to vede při rychlé, psaní naopak k nečitelnosti.

Comenia Script obsahuje několik variant přirozených a praktických napojení – ligatur (viz příloha č. 6). Žádné z nich však nejsou pro děti závazné, důležité je naučit se správně čitelně psát, tzn. zvládnout základní tvar písmene ve správné proporci. Ligatury jsou pouze praktickým a estetickým doporučením, které zrychluje psaní.

V případě napojení velké a malé abecedy platí, že se spolu nespojují.

Sklon

Sklon písma je jedním z individuálních znaků osobnosti. Proto by neměl být striktně stanoven určitým konkrétním stupněm. Sklonem písma vyjadřujeme svoji racionalitu nebo vřelost. Nedá se přesně předepsat, jaký by měl sklon být. Autorka Comenia Script nechává sklon na tvůrčí svobodě každého dítěte. Děti si písmo přizpůsobí své povaze nebo mu dají sklon rychlostí svého psaní. Z praktických důvodů po úspěšném nácviu abecedy je doporučován mírný sklon doprava (7° od kolmé osy). Je však možný i větší sklon, např. 12° od kolmé osy. Maximální vychýlení je určováno spíše z estetických důvodů, od kolmého psaní do sklonu 20° od kolmé osy.



(Lencová: 2008)

8.3. Správné psací návyky

Je dobré předcházet špatným návykům, proto by se měl každý písař již od začátku naučit správně sedět a správným způsobem držet svou tužku nebo pero: nepohodlí zbavuje jistoty a může přinést jen zhoršení.

Jak sedět

Když si dítě sedne, nemělo by mít obavy o svou práci. Stůl a židle by měly mít pro něj správnou velikost a proporci, rovněž také ve vztahu jeden k druhému (stůl + židle). Není vhodné sedět příliš vysoko nebo se hrbit u nízkého stolu. Sedadlo a židle by měly mít takovou výšku, že chodidla spočívají na podlaze. Když se tělo ohýbá dopředu ke psaní, měl by ohyb vycházet z kyčelního kloubu. Ruce a části paží by měly spočívat volně na stole, zápěstí a loket by měly být tak volné, že se ruce mohou volně pohybovat přes stránku papíru bez úsilí nebo natahování se. Psaní je pohyb nejen zápěstí, ale také

paže, která posouvá pero po ploše papíru. Oči by měly udržovat určitou vzdálenost od papíru, dítě by nemělo vraštit čelo, šilhat, kazit si oči nebo mít při psaní zatnuté zuby. Mělo by normálně volně dýchat. Správný výkon koncentrace nepochází ze ztuhlosti a napětí, ale z uvolnění a pozornosti.

Poloha papíru

Papír nemá být příliš blízko u těla, spodní okraj by měl být okolo 30° od hrany stolu. Prváci naklánějí svůj sešit mírně doleva, leváci jej naklánějí doprava. Pokaždé když pisař napíše několik slov, posune si papír nepíšící rukou. Zpříjemnit si psaní lze také nakloněnou deskou stolu.

Držení psacího náčiní

Pero nebo tužka by měly být drženy v takové vzdálenosti od hrotu nebo špičky, aby mělo dítě stálou kontrolu nad tvary, které vytvoří. Do psaní se zapojují palec, ukazováček a prostředníček. Palec a prostředníček drží pero, zatímco ukazováček řídí tvarování písmen. Rukojeť spočívá blízko velkého kloubu.



(Lencová: 2008)

Úhel pera

Pero naučí pisaře nejen, jak psací nástroje držet, ale říká si rovněž o své vhodné natočení, které vytváří stejnoměrnou stopu. Špička hrotu by měla ležet v úhlu 45° k základní linii, na které jsou písmena postavena.



(Lencová: 2008)

8.4. Nácvik abecedy

Při nácviu abecedy je vhodné začínat s barevnými pastelkami, protože mají silnější hrot a děti jsou na ně zvyklé. Až si děti vyzkoušejí celou abecedu a zvládnou ji v přiměřených čitelných proporcích, budou psát tužkou střední tvrdosti (č. 2). Poté, co již budou písmo zcela ovládat – a to se pozná nejen z tvarů, ale i z tlaku na tužku – mohou začít psát perem.

Charakter písmen

Abeceda je skupina harmonicky propojených písmen. V těchto vztazích však existují určité tvarové podobnosti. Blízká podobnost je u písmen n u – a d – i j – v w – atd. Tyto blízké vztahy a jistá homogenita dávají písmu harmonii a čitelnost. Nicméně každé písmeno musí být na první pohled dostatečně odlišné od všech ostatních, aby nedocházelo k záměnám: například n u – b h – h k – atd. Čím víc jsou jednotlivá písmena od sebe odlišná, tím jsou i lépe čitelná. Je dobré nacvičovat písmena v tvarových skupinkách.

1. krok – velká abeceda

Začíná se psát tak, jak začala historie naší latinky – velkým tiskacím písmem. Je to písmo geometrických forem, složené ze svislých, vodorovných čar, šikmých čar a také z kružnic a jejich variant. Než učitel přistoupí ke psaní písmenek, je dobré základní geometrické tahy s dětmi vyzkoušet. Velkou abecedu lze rozdělit do tvarových skupinek, začít nejprve tahy rovnými, pak šikmými a nakonec kulatými. Poté se píše celá velká abeceda – celá slova, věty, krátké texty.

2. krok – malá abeceda

Malá abeceda se skládá z rovných, šikmých, kulatých tahů a z dalších základních tvarů, které se opakují v několika písmenech. Poté, co děti nacvičí skupinky podobných písmen, naučí se jim dávat správné akcenty. S nimi se procvičuje celá malá abeceda v běžných slovech a kombinujeme ji s velkou abecedou. Píší se celá slova, věty, krátké texty.

3. krok – číslice

Při nácviu číslic je doporučováno postupovat od jedničky, aby si děti správně zapamatovaly pořadí čísel. Budou-li jim tvary činit potíže, mohou opět postupovat od

rovných jednoduchých tahů přes kulaté až po kombinované. Číslice 4 a 5 jsou tvořeny dvěma tahy, ostatní jedním tahem.

Nácvik abecedy, tvarové skupinky i číslice viz přílohy č. 7, 8, 9.

Doprovodné pomůcky

K abecedě patří ještě další didaktické pomůcky, které ulehčují její zapamatování. Je to abeceda na pruhu papíru, tahák do kapsy a plakáty. Abeceda na pruhu papíru má délku 57 cm, naznačenou liniaturu a pokládá se na lavici přímo před žáka. Každé písmeno doprovází směrové šipky s čísly, které naznačují souslednost tahů. Slouží k vizuálnímu zapamatování a k provádění správného sledu tahů. Abeceda je vyhotovena pro praváky i leváky. Pro leváky je souslednost tahů pozměněna. Směr psaní pro leváky byl ověřen na současném psacím systému britských škol.

Další pomůckou sloužící jako tahák do kapsy je malá krabička s celou abecedou včetně číslic, doprovázená černobílými obrázky abecedy Comenia Pictures. Obrázky jsou nakresleny lineárně a jejich tvar je takový, aby se co nejvíce podobaly tvarům písmen. Např. u písmene A je obrázek anděla ve tvaru velkého A.

8.5. Svoboda projevu

Nový model psací latinky Comenia Script nabízí široké spektrum vyjádření, je umožňuje individuální přizpůsobení každého písaře. Je založen na jednoduchosti a čitelnosti. Písmo doprovází tvořivá svoboda, každý písař si jej může uzpůsobit, za předpokladu čitelnosti. Nový model písma není určen k přesnému napodobení (tak jak je předtištěno, jak tomu bylo v dosavadní výuce), ale naopak k oživení základní psací „kostry“ osobním individuálním přístupem. (Lencová: 2008: 26-53)

ZÁVĚR

Hlavním záměrem diplomové práce bylo poskytnout seznámení s historickým vývojem písma, jehož základy jsou využívány dodnes. Práce je zpracována tak, aby byla přístupná i laikovi. Diplomová práce se v jednotlivých kapitolách zabývá tématy od historie písma přes metody psaní používané v minulosti až po současnost.

V první kapitole podává informace o tom, co bezprostředně předcházelo latince. Jednalo se o dorozumívání pomocí různých značek a nástrojů.

Druhá kapitola již popisuje přímo vývoj latinského písma, jak se postupně měnilo od starověkého období až do novověku. Důležitým vývojovým mezníkem byl vynález knihtisku, což vedlo k větší vzdělanosti obyvatelstva.

Třetí kapitola se věnuje obdobím předcházejícím vynálezu knihtisku. Zaměřuje se na renesanci, baroko, klasicismus i na vývoj písma v českých zemích.

V další, čtvrté části se práce zabývá přímo vývojem psací latinky. Popisuje změnu tvaru jednotlivých písmen až do doby, kdy se písmo ujednotilo – tzv. normalizace písma.

V minulosti (v období asi od 10. do poč. 20 století) probíhala výuka psaní podle různých metod, které jsou charakterizovány v páté kapitole. Jednalo se např. o metodu globální, kopírovací, taktovací, pauzovací.

Šestá kapitola se věnuje vědeckým základům písma – tvarovým prvkům písmen a číslic a jejich tvarovým skupinám. Rovněž se zaměřuje na analýzu kvalitativních a kvantitativních znaků písma.

Se současnou výukou psaní na školách nás seznamuje kapitola sedmá. Výuce psaní předchází přípravné období, zdokonaluje se zde hrubá a jemná motorika. Rovněž je využito kresebných uvolňovacích cviků. Po přípravném období následuje výuka psaní s aplikací klasické nebo alternativní metody. Obě tyto metody jsou v kapitole popsány.

Osmá kapitola se zabývá návrhem nového školního psacího písma Comenia Script. V práci popisují, jaké tvary písmo využívá a postup nácviku tohoto psaní.

Pro názornou představu jsou jednotlivé kapitoly doplněny obrázky s ukázkami písma.

LITERATURA

Blatný, L., Fabiánková, B.: Prvopočáteční čtení a psaní. Brno 1981.

Čapka, F., Santlerová, K.: Stručný vývoj písma. Brno, 1994.

Doležalová, J.: Prvopočáteční psaní. Hradec Králové, Gaudeamus 1998.

Doležalová, J.: Současné pohledy na výuku elementárního čtení a psaní. Hradec Králové, Gaudeamus 2001.

Fabiánková, B., Havel, J., Novotná, M.: Výuka čtení a psaní na 1. stupni základní školy. Brno, 1999.

Kéki, B.: 5000 let písma. Praha, Mladá fronta 1984.

Křivánek, Z., Wildová, R., a kol.: Didaktika prvopočátečního čtení a psaní. Praha, 1998.

Kořínek, Z.: Didaktika prvopočátečního čtení a psaní. Praha, 1989.

Lencová, R.: Comenia Script, praktický manuál. Praha, Svět 2008.

Lencová, R.: Rozhovory o písmu rukopisném. Praha, Svět 2007.

Loukotka, Č.: Vývoj písma. Praha, Orbis 1946.

Mikulénková, H., Malý, R.: Příručka k vyučování čtení, psaní a literatuře v prvním ročníku základní školy. Olomouc, Prodos 2004.

Mertin, V., Čížková, M., Gebhratová, V., Linc, V., Pišlová, S.: Metodická příručka k vyučování českému jazyku a literatuře v 1. ročníku ZŠ. Praha, SPN 1992.

Mojdl, L.: Encyklopedie písem světa. Praha, Libri 2005.

Muzika, F.: Krásné písmo ve vývoji latinky I. Praha, Paseka 2005.

Muzika, F.: Krásné písmo ve vývoji latinky II. Praha, Paseka 2005.

Penc, V.: Metodika psaní. Praha, SPN 1958.

Potůčková, J.: Slabikář pro první třídu základní školy. Praha, 1+1 2007.

Rambousek, J.: Písmo a jeho užití. Praha, Orbis 1953.

Santlerová, K.: Metody ve výuce čtení a psaní. Brno, 1995.

Sedláček, B.: Písmo. Plzeň, 1972.

Slezák, M., Dvořáková, H., Bružena, J., Eliška, J.: Písmo ve výtvarné výchově. Praha, SPN 1989.

Šemberová, J.: Počáteční psaní v 1. ročníku ZŠ. Hradec Králové, 1984.

Zdroj: http://www.lencova.eu/cs/uvod/comenia_script/comenia_script_pismo

Soubor čtyř písanek pro 1. ročník základní školy. Brno, Nová škola 2007.

Písanka ke Slabikáři pro první ročník ZŠ, sešit 1. Praha, Alter 2007.

II. PRAKTICKÁ ČÁST S PŘÍLOHAMI

Seznam příloh

Příloha č. 1 – kresebné uvolňovací cviky

Příloha č. 2 – psací prvky

Příloha č. 3 – ukázka písmen s vyznačením orientačních bodů

Příloha č. 4 – Tabule psacího písma

Příloha č. 5 – návrh nového psacího písma Comenia Script

Příloha č. 6 – napojování písmen

Příloha č. 7 – tvarové skupinky velké a malé abecedy

Příloha č. 8 – nácvik abecedy a číslic určený pro praváky

Příloha č. 9 – nácvik abecedy a číslic určený pro leváky

Příloha č. 10 – didaktická pomůcka pro praváky i leváky – „pruh abecedy“



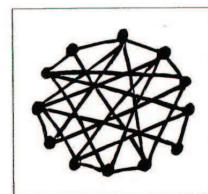
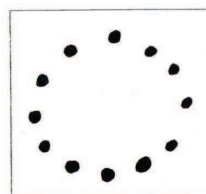
1) „kuřátko zobe“



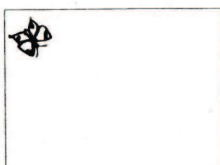
2) „myška hledá úkryt“



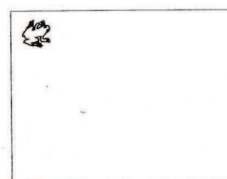
3) „kola traktoru“



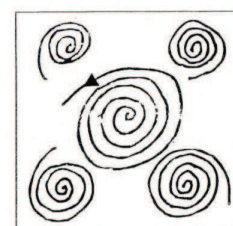
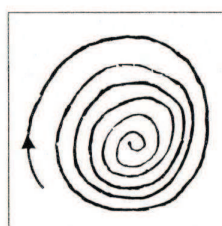
4) „škatulata, hejbejte se“



5) „let motýla“

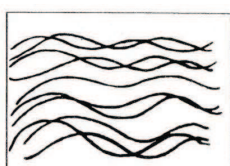
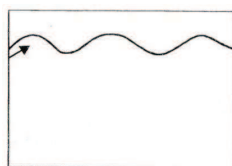


6) „skok žaby“

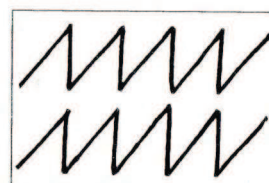


7) „závitnice“

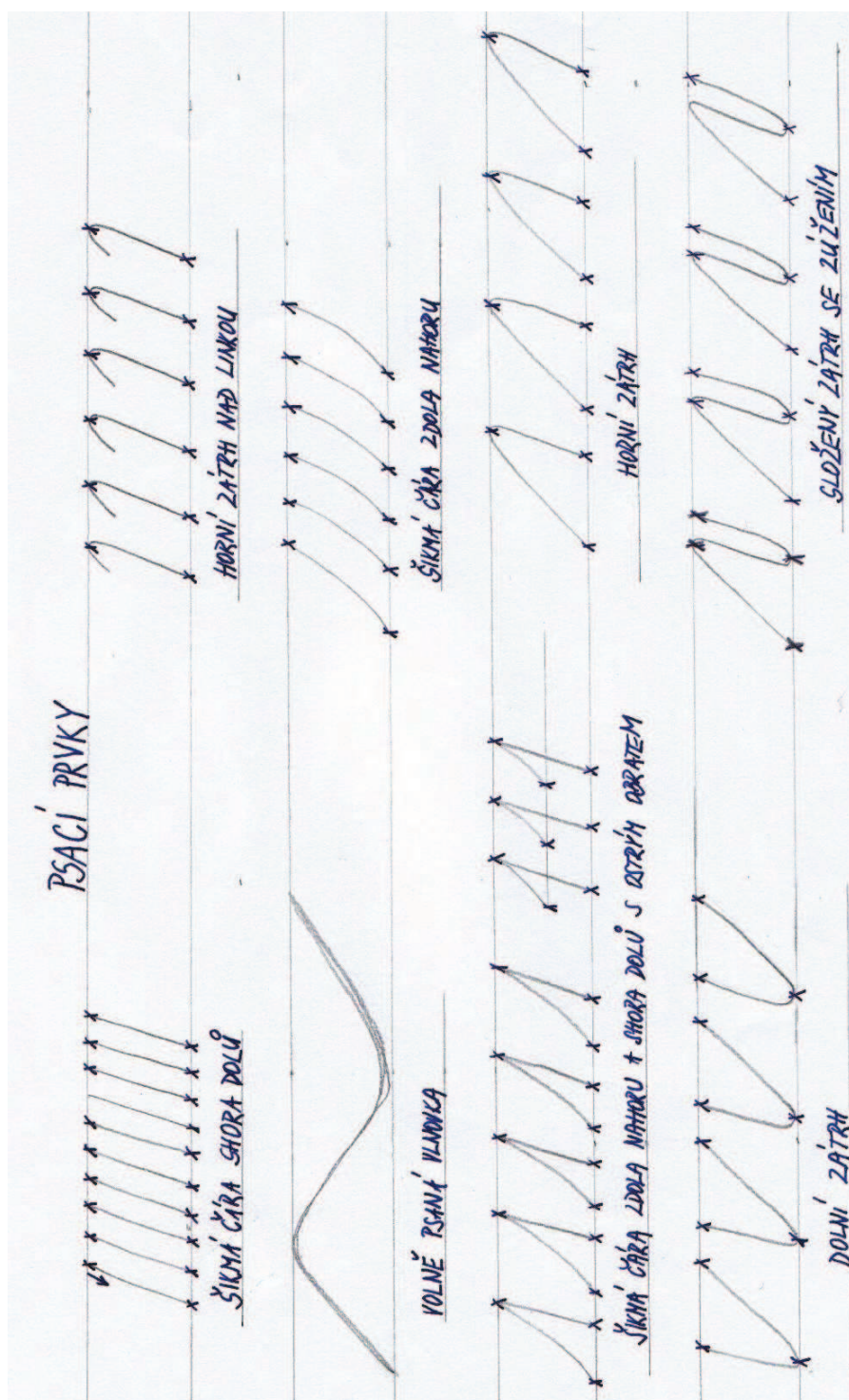
8) „auto jede“

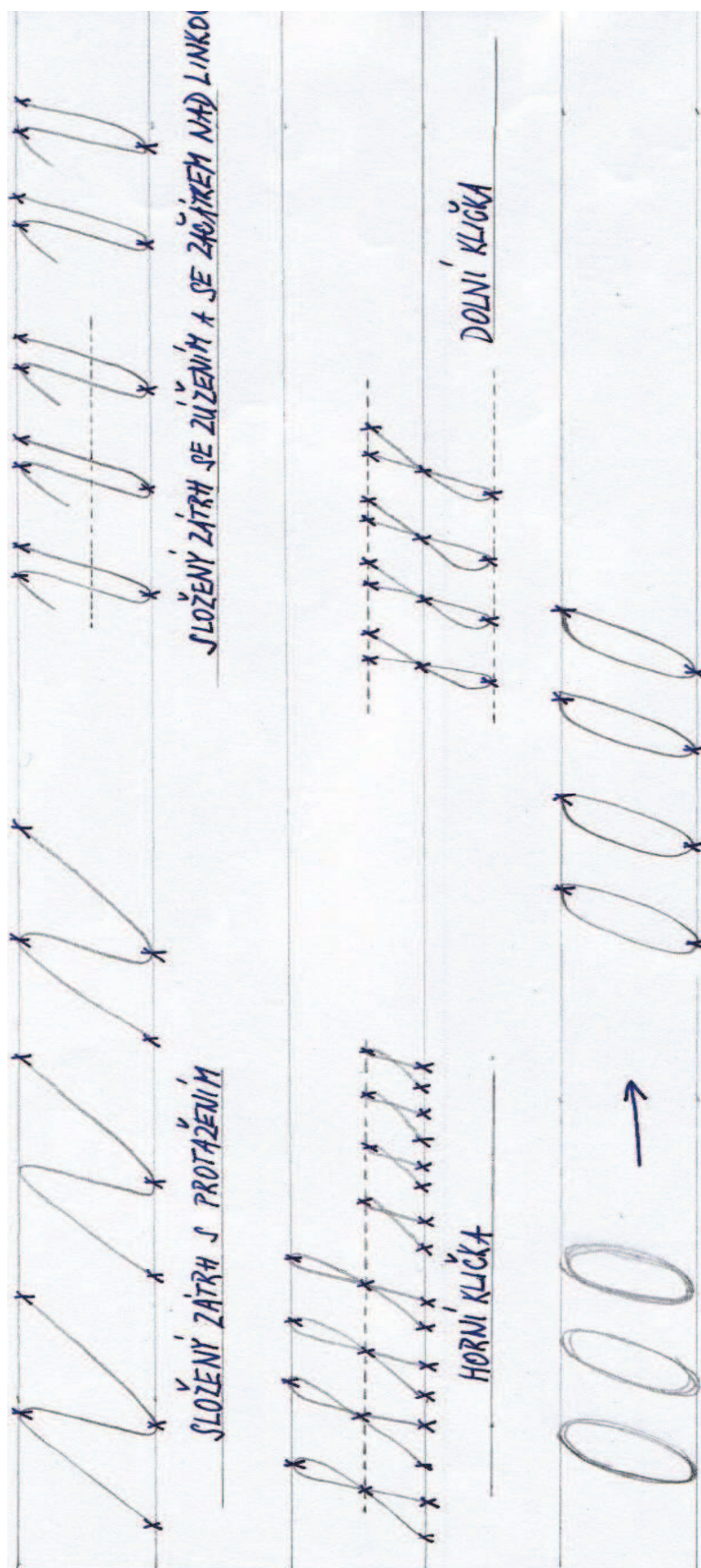


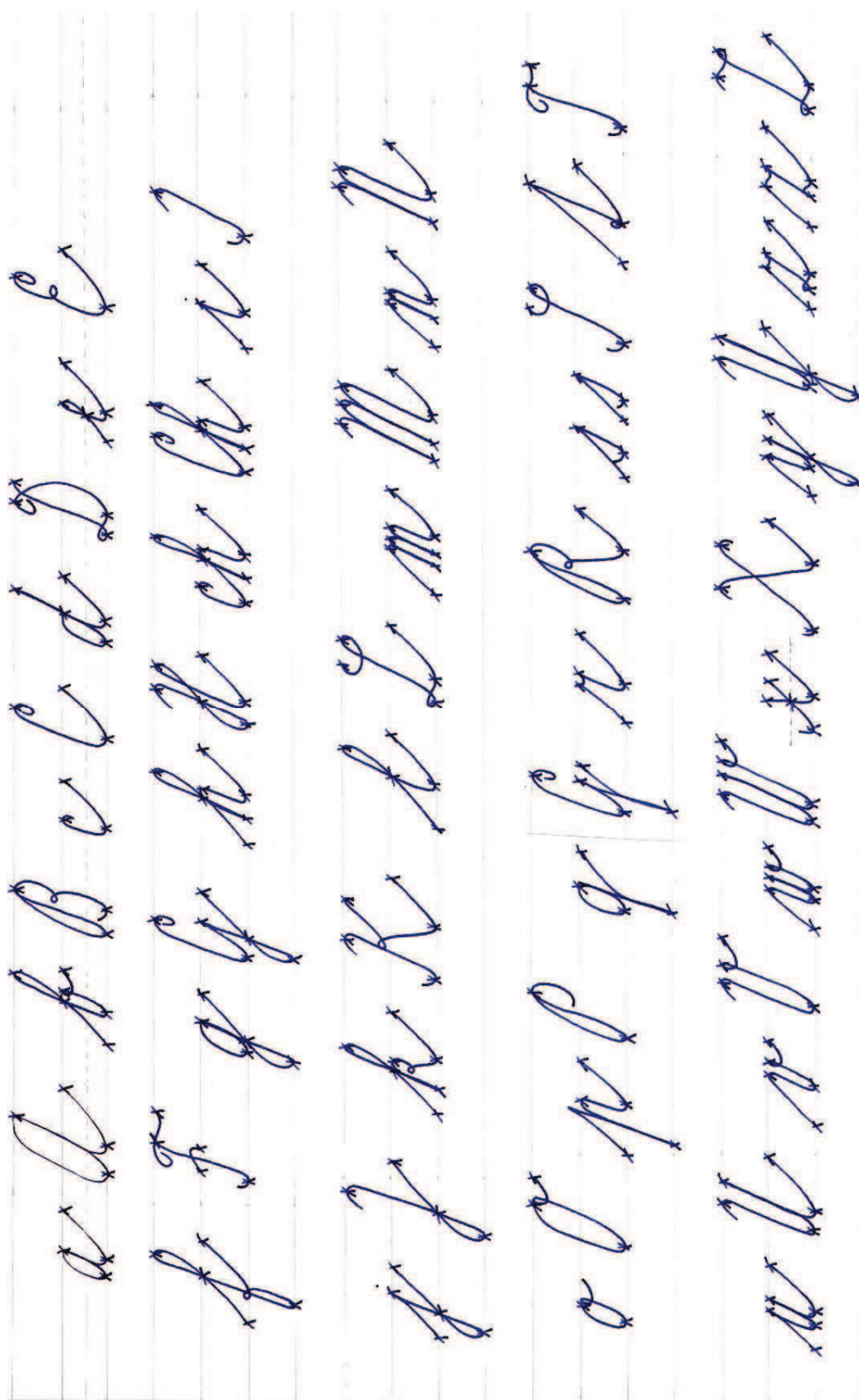
9) „volně psaná vlnovka“



10) „pilka“







a	A	<i>a</i>	<i>A</i>	ň	Ň	<i>ň</i>	<i>Ň</i>
b	B	<i>b</i>	<i>B</i>	o	O	<i>o</i>	<i>O</i>
c	C	<i>c</i>	<i>C</i>	p	P	<i>p</i>	<i>P</i>
č	Č	<i>č</i>	<i>Č</i>	q	Q	<i>q</i>	<i>Q</i> *
d	D	<i>d</i>	<i>D</i>	r	R	<i>r</i>	<i>R</i>
d'	Ď	<i>d'</i>	<i>Ď</i>	ř	Ř	<i>ř</i>	<i>Ř</i>
e	E	<i>e</i>	<i>E</i>	s	S	<i>s</i>	<i>S</i>
f	F	<i>f</i>	<i>F</i>	š	Š	<i>š</i>	<i>Š</i>
g	G	<i>g</i>	<i>G</i>	t	T	<i>t</i>	<i>T</i>
h	H	<i>h</i>	<i>H</i>	ť	Ť	<i>ť</i>	<i>Ť</i>
ch	Ch	<i>ch</i>	<i>Ch</i>	u	U	<i>u</i>	<i>U</i>
i	I	<i>i</i>	<i>I</i>	v	V	<i>v</i>	<i>V</i>
j	J	<i>j</i>	<i>J</i>	w	W	<i>w</i>	<i>W</i> *
k	K	<i>k</i>	<i>K</i>	x	X	<i>x</i>	<i>X</i> *
l	L	<i>l</i>	<i>L</i>	y	Y	<i>y</i>	<i>Y</i>
m	M	<i>m</i>	<i>M</i>	z	Z	<i>z</i>	<i>Z</i>
n	N	<i>n</i>	<i>N</i>	ž	Ž	<i>ž</i>	<i>Ž</i>

A B C D E F

G H I J K L

M N O P Q

R R S T U

V W X Y Z

a b c d e f f

g h i j k l m

n o p q r s t u

v w x y y z

1 2 3 3 4 4

5 6 7 8 9 0

aa ac ae ag

ad aq ao at

ea ec ed eg

ei em en eq

et ene eat

fa fo fi fl fr

fu fy fa fi fl

fo fr fu fy

ha he ho ht

ka ko ma mt

me md mo

na nd ng ne

no nt ůi oe

ot ou ov ow

oy ta to ua

ue ud ug uo

uq ut ve vi

vet we wi

Alois, Božena, Cecílie

Dan, Eva, Filip, Gábi,

Hugo, Iva, Jan, Káťa,

Lenka, Mirek, Nikola,

Ota, Petr, Quido, René,

Soňa, Tomáš, Ulrych,

Viktor, Wabi, Xaver,

Yveta, Zbyněk, Zora,

Olina, Standa, Beáta.

Základní geometrické tahy:

|| ≡ \ / O) C

Tvarové skupinky velké abecedy

rovné tahy: I L H E F T

šikmé tahy: V W M X

rovné a šikmé tahy: A K N Y Z

kulaté tahy: O Q C G

rovné s velkým obloukem: D U

rovné s malým obloukem: J P R R B S



Tvarové skupinky malé abecedy

rovné tahy: i l t j

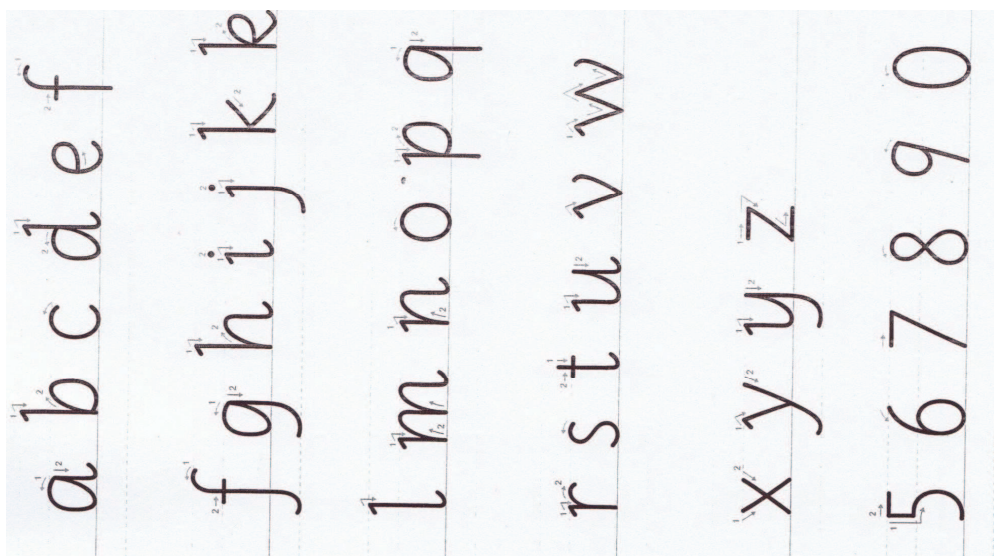
šikmé tahy: v w x z y k

kulaté tahy: o c e

obloukovité tahy: n h m u y

tahy se „slzičkou“: a q g d b p

kombinované tahy: r f f k s



Velká abeceda / rovné a šikmé tahy / začátek 1. tahu (praváci)

A

K

N

Y

Z

Velká abeceda / rovné tahy / začátek 1. tahu (praváci)

I

L

H

E

T

3
1

Velká abeceda / šikmé tahy (praváci)

Diagram showing a zigzag line with arrows indicating direction and a label '2'.

2

Velká abeceda / kulaté tahy (praváci)

4

Velká abeceda / rovné tahy s velkým obloukem / začátek 1. tahu (praváci)

D

U

Velká abeceda / rovné tahy s malým obloukem / začátek 1. tahu (praváci)

J

P

R

R

B

S

Malá abeceda / rovné tahy / začátek 1. tahu (praváci)

i

l

t

j

Malá abeceda / šikmé tahy / začátek 1. tahu (praváci)

v

w

x

z

y

k

Malá abeceda / kulaté tahy / začátek 1. tahu (praváci)	Malá abeceda / obloukovité tahy / začátek 1. tahu (praváci)
o	n
c	h
e	m
	u
	y

Malá abeceda / tahy se „sítčikou“ / začátek 1. tahu (praváci)	Malá abeceda / kombinované tahy / začátek 1. tahu (praváci)
a	r
q	f
g	f
d	k
b	s
p	

Nácvik číslic / začátek 1. tahu (praváci)

1

2

3

3

4

4

Nácvik číslic / začátek 1. tahu (praváci)

5

6

7

8

9

0

Velká abeceda / začátek 1. tahu / rovné tahy (leváci)

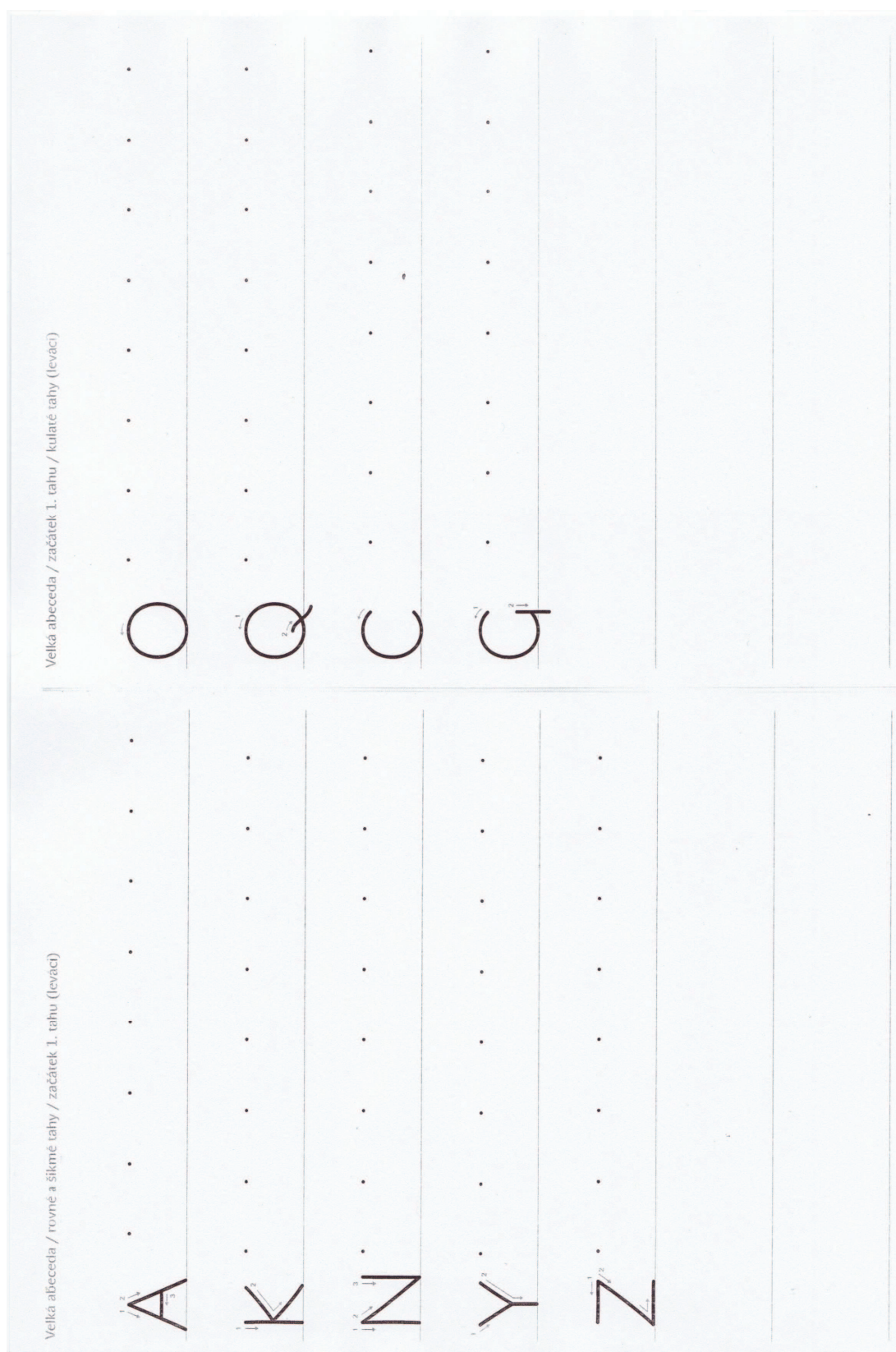
Uppercase alphabet / start of 1st stroke / straight strokes (left-handed)

Velká abeceda / začátek 1. tahu / šikmé tahy (leváci)

Uppercase alphabet / start of 1st stroke / slanted strokes (left-handed)

Uppercase letters A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z with stroke order guides for straight strokes.

Uppercase letters A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z with stroke order guides for slanted strokes.



Velká abeceda / začátek 1. tahu / rovné tahy s velkým obloukem (leváci)

D

U

Velká abeceda / začátek 1. tahu / rovné tahy s malým obloukem (leváci)

J

P

R

R

B

S



Malá abeceda / začátek 1. tahu / kulaté tahy (leváci)

o

c

e

Malá abeceda / začátek 1. tahu / obloukovité tahy (leváci)

n

h

m

u

y

Malá abeceda / začátek 1. tahu / tahy se „slíčkou“ (leváci)

a

q

g

d

b

p

Malá abeceda / začátek 1. tahu / kombinované tahy (leváci)

r

f

f

k

s

Nácvik číslic / začátek 1. tahu (leváci)

1

2

3

3

4

4

Nácvik číslic / začátek 1. tahu (leváci)

5

6

7

8

9

0

